

Državnopravni položaj Banske Hrvatske

Analizirajući politički, gospodarski i društveni razvoj hrvatskih zemalja tijekom 18. stoljeća u kontekstu interakcije s vladajućim strukturama Habsburške Monarhije, državnopravni položaj Banske Hrvatske, odnosno područja Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije pod jurisdikcijom Hrvatskoga sabora i bana, svakako predstavlja centralni topos. Upravo tijekom 18. stoljeća – razdoblja intenzivnih integracijskih procesa u Monarhiji – državnopravni status Banske Hrvatske opetovano je definiran i dograđivan mnogim reformskim nastojanjima te je poprimio značajke koje će postaviti temelje položaja Hrvatske u Monarhiji sve do raspada Austro-Ugarske.

U konglomeratu država Habsburške Monarhije, različitih po tradiciji političkoga i pravnoga uređenja, Banska Hrvatska pripadala je (uz Ugarsku i Erdelj) zajednici ugarskih zemalja, odnosno Zemalja Krune svetog Stjepana. Za odnos te zajednice zemalja prema habsburškom vladaru bitno je naglasiti da je »sveta Kruna« u njezinu nazivu predstavljala javnopravni pojam – staleži su, kao politički organiziran narod, svetu Krunu smatrali temeljem državnog ustava i izvorom suvereniteta te su stoga i državu promatrali kao interes zajedništva utjelovljen u svetoj Kruni. Staleška je reprezentacija, tj. staleži i redovi (*status et ordines*), u okviru parlamenta i pod okriljem svete Krune dijelila vlast s vladarom, tako da je *regnum* pretpostavljao vladavinu vladara i staleža, a zajednički su činili članove svete Krune (*commembra coronae*) s kraljem na čelu. U toj zajednici Banska Hrvatska svakako predstavlja zasebnu državnopravnu cjelinu, pravno temeljenu na pravima i privilegijama hrvatsko-slavonskih staleža te će u svim službenim dokumentima 18. stoljeća, kao i u naslovu habsburških vladara, biti nazivana »Kraljevinama Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, dok će se njezina državnopravna osobitost unutar Zemalja Krune svetog Stjepana isticati uobičajenom formulacijom *Regnum Hungariae partiumque eidem adnexarum*.¹ Stoga, kada je Hrvatski sabor u ožujku 1712. samostalno donio zaključak o priznavanju ženskoga reda nasljedstva habsburške loze, kasnije poznat pod nazivom Hrvatska pragmatička sankcija, hrvatski su staleži sljedećim riječima argumentirali svoje pravo na takvu odluku:

¹ Hrvatski je sabor 1655. zatražio da se umjesto toga naslova u svim dokumentima upotrebljava puni naslov »Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, no takva formulacija ipak nije ušla u diplomatske spise. Usp. *Zaključci Hrvatskog sabora* (dalje: ZHS), priredili Josip Buturac et al., sv. I, Zagreb 1958., 198.

Mi smo, doduše, kako zakoni vele, strane Ugarskoj pridružene, ali i joj nijesmo podanici. Nekada smo imali svoje rođene kraljeve, a ne ugarske. Nije nas pak Ugrima podala nikakva sila, nikakvo ropstvo, nego smo se sami od svoje dobre volje pokorili i to ne kraljevstvu nego kralju njihovom. Njihova uopće kralja priznajemo još sada, dok bude gospodar austrijski [...] Slobodni smo, a ne robovi; promotrimo naše prilike, prođimo se pogibli s tiranima i kraljevima skitskim [mađarskim], pa dok smo predziđe austrijskih vladara, pokoravamo se cijelomu preslavnomu koljenu njihovom bez razlike spola uvijek drage volje kao vjerni narod i kraljevstvo vjerno...²

Navedene riječi hrvatskih staleža jasno pokazuju da su Bansku Hrvatsku smatrali zasebnom državnopravnom cjelinom unutar Habsburške Monarhije, a činjenica da je Hrvatski sabor samostalno donosio zaključke državnopravne prirode dokazuje da su Banska Hrvatska i Ugarska unutar Zemalja Krune svetog Stjepana egzistirale kao dvije različite staleške države. Samostalnost zakonodavstva Banske Hrvatske počivala je na neposrednoj suradnji s vladarom u donošenju zakona (*statuta*) koji su se odnosili isključivo na jurisdikciju Hrvatskoga sabora i bana. Ti su statuti ili *municipalna prava*, kako su još nazivani od početka 18. stoljeća, rijetko bili specificirani i uglavnom su, sve do prve polovice 19. stoljeća, zaključcima Ugarsko-hrvatskoga sabora potvrđivani kao »stara prava i povlastice« hrvatsko-slavonskih staleža te priznanje jurisdikcije hrvatskih banova u političkim, sudbenim i vojnim pitanjima na području od Drave do Jadranskog mora.³ Od značajnijih prava statuti su uključivali pravo na slobodu isključivo rimokatoličke vjeroispovijesti na području Banske Hrvatske, pravo hrvatsko-slavonskih staleža na opću insurekciju, pravo samostalnog sudovanja (do 1723), pravo samostalne političke uprave nezavisne od Ugarskog namjesničkog vijeća (do 1779., odnosno 1790) te pravo da porezima prikupljenim u ime kraljevske kontribucije hrvatsko-slavonski staleži samostalno raspoložu u svrhu financiranja Banske krajine (do 1750).⁴

Ipak, tijekom 18. stoljeća u Ugarsko-hrvatskom saboru dolazi do značajnijih pokušaja da se ujednače zakonski temelji Ugarske i Banske Hrvatske. Ugarsko-hrvatski sabor je 1708. pokušao inartikulirati zakon po kojem bi zaključci Hrvatskoga sabora imali obaveznu snagu isključivo ako se ne bi protivili zakonskim odredbama donesenim u Ugarsko-hrvatskom saboru, čime bi u potpunosti bila ukinuta zakonodavna vlast Hrvatskoga sabora. Vladar tada nije sankcionirao taj članak, a umjesto njega donesen je zakonski članak 1715:120, koji predstavlja jedan od temelja ustava Banske Hrvatske u narednom razdoblju. Tim je člankom određeno da Banska Hrvatska ima pravo donositi zakone za područje jurisdikcije hrvatskog bana i Sabora, uz uvjet da ih mora podnijeti na sankciju vladaru jednako kao što ih podnosi i Ugarsko-hrvatski sabor. Prema tom je zakonu Hrvatski sabor u neposrednom dogovoru s vladarom i nezavisno od Ugarsko-hrvatskog sabora imao pravo regulacije poslova vezanih uz

² Čl. 7. Hrvatskog sabora od 9. III. 1712. Vidi: ZHS, sv. II, priredili J. Buturac et al., Zagreb 1958., 482–483. Prijevod prema: Jaroslav Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*, sv. I, Zagreb 1952., 148.

³ Takve odluke među zaključcima Ugarskog sabora (*Corpus Juris Hungarici seu Decretum generale in clyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum*, t. I, Budae 1822) nalazimo u člancima 13. II. dekreta Matije I., čl. 1. i 8 I. dekreta Vladislava II., 1600:27, 1608:11 (ante cor.), 1609:27, 1649:33, 1682:66, 1687:22 i 1715:120. Za potvrdu banskih prava vidi i zakonske članke 1609:38, 1618:31, 1630:25, 1635:32, 1649:8§3, 1681:62, 1687:22, 1715:114, 1723:87, 1729:20, 1741:47, 1790:24.

⁴ Za zakonske odredbe o isključivo rimokatoličkoj vjeri vidi npr. članke 1687:23, 1790:26; za pravo u postupku insurekcije čl. 1715:175 i 1741:54; za samostalno raspolaganje kontribucijom čl. 1741:61.

provođenje kraljevskih prava na području Banske Hrvatske, što je uključivalo kraljevu vrhovnu vlast na području pravosuđa, vojske i uređenja izvršne vlasti.

No iako je takvom regulacijom potvrđeno pravo Hrvatskoga sabora da u zakonodavnim pitanjima neposredno surađuje s kraljem, u praksi on nije potvrđivao zaključke Hrvatskoga sabora kao što je to činio u slučaju Ugarsko-hrvatskoga sabora, nego je na inicijativu hrvatskih staleža mogao sankcionirati zakonski prijedlog izdajući kraljevsku diplomu koja je imala jednaku zakonsku valjanost kao i sankcionirani zaključak Ugarsko-hrvatskoga sabora. Stoga se hrvatsko-slavonski staleži u korespondenciji s Bečkim dvorom pozivaju isključivo ili na kraljevske diplome – kao što je, na primjer, bila Banska diploma iz 1750., kojom su utvrđene fiskalne obaveze staleža prema vladaru – ili na zaključke ugarsko-hrvatskih sabora. Hrvatsko-slavonski staleži svakako su imali obavezu poštovanja zakona koji su u Ugarsko-hrvatskome saboru doneseni za sve Zemlje Krune svetog Stjepana, prihvaćajući ih sudjelovanjem svojih poslanika u zakonodavnom postupku Ugarsko-hrvatskoga sabora. Te su norme načelno postajale zakonom u Hrvatskoj tek kad ih je Hrvatski sabor prihvatio i potvrdio, no u praksi su se zaključci Ugarsko-hrvatskoga sabora samo objavljivali na sljedećoj sjednici Hrvatskoga sabora, zajedno s izvješćem poslanika, a njihovu su izmjenu hrvatsko-slavonski staleži mogli zatražiti isključivo na idućem Ugarsko-hrvatskom saboru. Stoga ni István Verbőczy u *Tripartitumu* iz 1514. ne prepoznaje zaključke Hrvatskoga sabora kao konkurentne zakonodavne akte. Prema njemu, iako su tadašnji slavonski staleži uživali poseban status i privilegije, ugarska zakonodavna praksa zakonom na području Zemalja Krune svetog Stjepana prepoznaje isključivo odluku donesenu u Ugarsko-hrvatskom saboru i sankcioniranu od strane legitimno izabranoga vladara.⁵ Ipak, Hrvatski je sabor kroz cijelo razdoblje uživao vrlo važno pravo inicijative u zakonodavnim pitanjima, kako u Ugarsko-hrvatskom saboru preko svojih poslanika, tako i u suradnji s kraljem pri utvrđivanju partikularnih prava Banske Hrvatske.

Zaseban status i privilegije Banske Hrvatske neizostavno su isticali i pravno-politički pisci 18. stoljeća,⁶ a kao temeljna razlika između hrvatskoga i ugarskoga ustava naglašavana su javno-politička pitanja (*publico-politica*), koja su se prvenstveno odnosila na pitanja javne uprave i fiskalna pitanja. Sve do 1779. Banska Hrvatska uživala je potpuno samostalnu političku i fiskalnu upravu unutar Zemalja Krune svetog Stjepana. Kad je 1715. utvrđen novi porezni sustav u Ugarskoj, a do 1723. i novi upravni sustav s Ugarskim namjesničkim vijećem kao središnjom institucijom izvršne vlasti, Banska je Hrvatska ostala izvan toga sustava, iako je od kraja 17. stoljeća u nekoliko navrata uključivana u reformske projekte Zemalja Krune svetog Stjepana. Na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1723. Banskoj Hrvatskoj potvrđeno je dotadašnje upravno uređenje, a Hrvatski je sabor 1725., odgovarajući na jedan upit novoosnovanog Ugarskog namjesničkog vijeća, osobito naglasio da ne priznaje njegove ovlasti.⁷ Stoga je *publico-politica* u Banskoj Hrvatskoj i nadalje ostala u rukama Hrvatskog sabora, kojem od 1745. u tim poslovima konkuriraju

⁵ Pars II, tit. 3.: Qui possint condere Leges et Statuta. I. te Pars III, tit. 3: De consuetudinario jure Regnorum Slavoniae et Transylvaniae peculiari. Stephanus Verbőczy, *Decretum Latino-Hungaricum, Juris consuetudinarii...* [1514], Leutschoviae 1627., 259-261, 488.

⁶ Usp. npr. Christophor Niczky, *Staatskenntnis von Ungarn* [1766.], Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart.Germ.127. te spise Nikole Škrlica objavljene u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799.*, sv. I–IV, uredili Eugen Pusić i dr., Zagreb 1999–2007.

⁷ ZHS, sv. III, priredili J. Buturac et al., Zagreb 1961., str. 164.

županijske skupštine slavonskih, a od 1759. i hrvatskih županija te potom, od 1767. do 1779. i prelaska tih ovlasti na Ugarsko namjesničko vijeće, u rukama Hrvatskog kraljevskog vijeća kao dikasterija izvršne vlasti za područje Banske Hrvatske. Uz samostalnu političku upravu, Banska je Hrvatska do 1770. uživala i pravo fiskalne uprave na području svoje jurisdikcije – do te su godine hrvatsko-slavonski staleži u Hrvatskom saboru samostalno raspisivali poreze, donosili godišnji proračun i imali vrhovno pravo revizije kraljevske blagajne. S ukidanjem blagajne te godine i prijenosom financijske uprave pojedinih fondova na Hrvatsko kraljevsko vijeće, a potom 1779. i na Ugarsko namjesničko vijeće, Banska Hrvatska u potpunosti gubi visok stupanj autonomije fiskalne politike.

Sudjelovanje hrvatsko-slavonskih staleža u zakonodavnim i političkim pitanjima

S obzirom da su hrvatsko-slavonski staleži uživali pravo iniciranja zakonodavnih rješenja u Ugarsko-hrvatskom saboru i potraživanja priznanja vlastitih prerogativa i municipalnih prava neposredno od vladara, Hrvatski je sabor svoje zakonodavne ovlasti mogao realizirati odašiljanjem poslanika na sjednice Ugarsko-hrvatskog sabora ili izravno vladaru uz iscrpnu uputu po kojoj su ti poslanici bili dužni djelovati. Sudjelovanje poslanika hrvatsko-slavonskih staleža u Ugarsko-hrvatskom saboru bilo je regulirano zakonskim člankom 1625:61, prema kojem je u Gornjem domu sabora pravo mjesta i glasa imao jedan poslanik iz redova velikaša, a u Donjem domu su interese staleža zastupali kraljevinski protonotar te dva poslanika iz redova plemstva. Uz njih, iz Banske Hrvatske na sjednicama Ugarsko-hrvatskih sabora sudjelovali su i hrvatski ban, zagrebački biskup, prepošt Zagrebačkog kaptola, velikaši i veliki župani, zastupnik plemenite općine Turopolje te, od 1751., i po dvojica zastupnika slavonskih županija. Poslanicama Hrvatskoga sabora pritom su se smatrali samo protonotar i poslanici koje su staleži izabrali, a njihovo sudjelovanje u donošenju zaključaka temeljilo se na uputi koju su staleži izradili za poslanike te na podnošenju pritužbi staleža vladaru (tzv. gravamina) i traženju sankcije određenog zakonskog prijedloga. Pritom su gravamina hrvatsko-slavonskih staleža, koje je u Ugarsko-hrvatskom saboru čitao protonotar, uvijek predstavljana vladaru zasebno, odvojeno od ostalih pritužbi, i o njima se zasebno odlučivalo.

S druge strane, staleška su poslanstva vladaru predstavljala specifičnost državno-pravnog statusa Banske Hrvatske jer je njima Hrvatski sabor mogao vršiti svoju zakonodavnu ulogu u suradnji s kraljem i izvan Ugarsko-hrvatskoga sabora. Prednost institucije poslanstava ležala je i u činjenici da se ono odašiljalo na inicijativu Hrvatskog sabora, a ne isključivo na inicijativu vladara (kao što se sazivao Ugarsko-hrvatski sabor). Uobičajeno su poslanstvo hrvatsko-slavonskih staleža u Beč činili po jedan predstavnik iz velikaškog, svećeničkog i plemićkog staleža, koji su na Dvoru, kao i u Ugarsko-hrvatskom saboru, djelovali prema uputi staleža i vladaru predstavljali njihove gravamine. S obzirom da je na donošenje kraljevske odluke utjecalo mnogo dvorskih institucija i pojedinaca, zadatak hrvatskih poslanika u Beču nije bio predstavljanje zahtjeva samo vladarici, nego i osobama za koje je Hrvatski sabor zaključio da mogu pružiti podršku staležima. Tako je, na primjer, 1746. Hrvatski sabor uputom poslanicima odredio da u Beču zahtjeve staleža trebaju predstaviti ugarskom kancelaru, dvorskom kancelaru, predsjednicima Dvorskog ratnog vijeća, Dvorske

Škrinja privilegija Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

U škrinji privilegija, koju je 1643. dao izraditi zemaljski protonotar Ivan Zakmardi, čuvale su se povlastice Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva. Škrinja se otključavala trima različitim ključevima, od kojih je jedan čuvao hrvatski ban, drugi podban, a treći protonotar. Godine 1763. škrinja je iz stolne crkve na Kaptolu preseljena u županijsku kuću na Markovu trgu u Zagrebu. Preostali spisi preneseni su u Banske dvore gdje se do 1913. nalazio Zemaljski arhiv.

komore i Ugarske komore, svim savjetnicima kancelarije te tajnicima vladaričina kabineta.⁸ Važno je pritom napomenuti da su se hrvatsko-slavonski staleži na taj način vladaru obraćali tek rijetko u vezi s utvrđivanjem fundamentalnih prava (kao što je to bio slučaj 1712), već je njihov cilj većinom bio rješavanje raznih upravnih pitanja ili promjena neke političke odluke Dvora.

Kada je riječ o političkim pitanjima, iako se Hrvatski sabor u svojim predstavkama obraćao izravno vladaru, razgranata dvorska administracija nije poznavala vladara kao jedinstvenu instituciju, nego su ovlasti vladara po pojedinim pitanjima bile delegirane cijeloj mreži institucija po regionalnom ili predmetnom ključu. Poslovi Banske Hrvatske bili su stoga vezani uz dvorsku instituciju odgovornu za sve političko-upravne poslove Zemalja Krune svetog Stjepana – Ugarsku dvorsku kancelariju, iako su znatan utjecaj u donošenju odluka imale i Ugarska komora, Dvorsko ratno vijeće te od 1761. i Državno vijeće. S obzirom da se Ugarska dvorska kancelarija sustavno bavila svim predmetima Banske Hrvatske koji su se rješavali na Dvoru, temeljem osnivačkog akta Ugarske kancelarije iz 1690. određeno je da će svaki distrikt Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, pa tako i Banska Hrvatska, imati svojeg predstavnika u Kancelariji. Stoga su hrvatsko-slavonski staleži prisvajali pravo kandidature jednog od savjetnika Ugarske kancelarije, no hrvatski je predstavnik u Kancelariji bio tijekom 18. stoljeća ipak više iznimka nego pravilo. Inicijalno je u Kancelariju namješten Baltazar Patačić, a nakon njegove smrti 1719. vladar je po preporuci Hrvatskoga sabora savjetnikom imenovao Patačićeva sina Aleksandra. No, nakon smrti Aleksandra Patačića (1747) Hrvatski sabor više nije uspijevaao realizirati to pravo, iako je to pokušavao naredna dva desetljeća. Na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1764./1765. hrvatski su staleži tražili i da se zakonski jedno savjetničko mjesto u Ugarskoj kancelariji osigura predstavniku Banske Hrvatske, no tom je prilikom samo donesen zaključak 1765:35, po kojem su se plemići iz Banske Hrvatske imali smatrati »Ugrima« i time ravnopravno konkurirati za sve ugarske svjetovne i crkvene položaje. Ipak, u Ugarsku je kancelariju Hrvatski sabor od 17. stoljeća birao svojeg agenta sa zadatkom promicanja hrvatskih predmeta. Pritom agent hrvatskih staleža nije bio osoba koja je »poslana« u Kancelariju iz Banske Hrvatske, nego pravnik redovno namješten u instituciji, koji je polaganjem zakletve dobio pravo uzimati određene takse za promociju predmeta svoje stranke. Nedostatak predstavnika hrvatsko-slavonskih staleža u Ugarskoj dvorskoj kancelariji ujedno je značio i nedostatak političke reprezentacije Banske Hrvatske na Bečkome dvoru, što je tijekom 18. stoljeća znatno utjecalo na postupnu marginalizaciju mnogih municipalnih prava i činjenicu da su reformski planovi Beča preuzeli smjer ujednačavanja hrvatske i ugarske uprave, koja je definirana objavljenim ugarskim zakonom i oslobođena nejasnih termina »prava i privilegija« na koje su se pozivali hrvatski staleži.

Ipak, tijekom cijelog 18. stoljeća hrvatsko-slavonski staleži javljaju se kao konkurenti u svim upravnim, političkim i zakonodavnim ovlastima kraljevske vlasti na području Banske Hrvatske, s većim ili manjim uspjehom zastupajući vlastite prerogative i interese. Dokaz tome jest i nastup staleža prema vladaru 1712. priznanjem nasljedstva ženske loze uz zahtjev za kraljevskom diplomom koja bi im zajamčila dotadašnja prava, kao i uspjeh potvrde Ugarsko-hrvatskoga sabora o pravu na vlastita municipalna prava člankom 1715:120. Godine 1723. hrvatsko-slavonski su

⁸ Hrvatski sabor od 15. ožujka 1746., čl. 12. Vidi: ZHS, sv. V, priredili P. Buturac et al., Zagreb 1966., 141–148.

staleži uspjeli očuvati upravnu samostalnost Banske Hrvatske, ali ne i sudbenu, jer su tadašnji vrhovni sudovi u Banskoj Hrvatskoj – Banski stol i Sudbeni stol – umreženi u hijerarhiju sudbene uprave Zemalja Krune svetog Stjepana. Središnje pitanje pregovora vladara i hrvatsko-slavonskih staleža tijekom 18. stoljeća svakako je bilo pitanje vojnoga poreza ili kontribucije. U tom se pitanju Hrvatski sabor sve do 1790. javlja kao ravnopravan konkurent u pregovorima s kraljem, jednako kao i Ugarsko-hrvatski sabor. Iako je Banska Hrvatska zbog višestoljetne obaveze očuvanja sigurnosti na granici s Osmanskim Carstvom sve do 1749. bila oslobođena plaćanja kontribucije vladaru, tê godine hrvatsko-slavonski staleži neovisno o zaključcima Ugarsko-hrvatskoga sabora samostalno dogovaraju uvođenje stalne godišnje kontribucije. Ti su dogovori rezultirali donošenjem Banske diplome (1750) kao jedine kraljevske diplome izdane hrvatsko-slavonskim staležima tijekom 18. stoljeća u ime njihovih municipalnih prava, a kojom su preuzeli obavezu plaćanja stalne kontribucije uz priznanje niza njihovih dotadašnjih prava i privilegija.⁹

Izdavanje Banske diplome, iako su njome potvrđene prerogative hrvatsko-slavonskih staleža, ujedno je obilježilo i prekretnicu u odnosima staleža i kraljevskoga dvora, budući da u drugoj polovici 18. stoljeća staleži sve rjeđe uspijevaju ostvariti kompromis između vlastitih stavova i interesa Beča. Hrvatski je sabor do osnutka Hrvatskoga kraljevskog vijeća 1767. vodio glavnu riječ u svim upravnim, političkim i gospodarskim poslovima Banske Hrvatske, no u isto je vrijeme u nekoliko navrata bio primoran prihvatiti i provesti kraljevske odredbe koje nisu naišle na odobravanje staleža okupljenih u Saboru – riječ je prvenstveno o odredbama o načinu reinkorporacije slavonskih županija, o preustroju hrvatskih županija, o provođenju urbarske regulacije, o osnutku Hrvatskoga kraljevskog vijeća te predaji spisa i vrhovnoga nadzora nad upravom novoj instituciji izvršne vlasti, kao i o osnutku Severinske županije i Riječkoga gubernija uz znatnu regulaciju granice između Civilne Hrvatske i Vojne krajine. U takvom je kontekstu odnosa karakterističan postupak prilikom osnutka Hrvatskog kraljevskog vijeća, a inicijativa o njegovu osnutku potekla je isključivo iz krugova dvorskih institucija, gdje se i odlučivalo o njegovu djelokrugu i organizaciji. Pritom hrvatski staleži nisu imali velikoga utjecaja, iako su bezuspješno pokušavali izmijeniti tu kraljevsku odluku ili barem pristanak na takvu regulaciju predstaviti kao političku odluku staleža koju bi vladar trebao nagraditi novom kraljevskom diplomom s potvrdom dotadašnjih prava i privilegija.¹⁰ Osnutkom Vijeća Hrvatski je sabor kao reprezentativno tijelo hrvatsko-slavonskih staleža u potpunosti izgubio kontrolu nad upravom Banske Hrvatske, no staleži se i dalje javljaju kao ravnopravan sugovornik vladara u regulacijama koje se tiču Banske Hrvatske. Najznačajnija uloga staleža nakon 1767. svakako postaje odobravanje maksimalnog iznosa godišnje kontribucije. Do 1790. staleži su se uspješno branili od sve većih zahtjeva kraljevskog dvora: na zasjedanju Hrvatskoga sabora 1770. odobrili su tek polovinu traženoga iznosa kontribucije, a tri godine kasnije, na Saboru 1773., u pot-

⁹ Bansku diplomu vidi u: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1, Zagreb 1862., 431. i dalje.

¹⁰ Pozivajući se na dotadašnje zaključke ugarskih sabora, staleži su pritom istakli da niti jedna institucija pravosudne ili političke vlasti u Ugarskoj nije osnovana bez zaključka Ugarskog sabora te da bi osnutak Vijeća značio i gubitak tadašnjih ovlasti Hrvatskog sabora i bana, koji su obavljali sve političke i gospodarske poslove Kraljevine. Vidi: Hrvatski državni arhiv (HDA), Acta Congregationum Regni (HDA-1), kut. 49., 43 ex 1767. Molba staleža za kraljevskom diplomom u slučaju osnutka Vijeća nije uvažena zbog stava da zadatak nove institucije neće biti mijenjanje zakona, nego njihovo provođenje. Usp. Magyar országos levéltár, Budimpešta (MOL), Ugarska dvorska kancelarija, A1, 302 ex 1767.

punosti su odbili zatraženo povećanje poreza. Tijekom 1790. hrvatski su se staleži i aktivno uključili u tadašnje rasprave o ograničenjima kraljevske vlasti, predlažući u Ugarsko-hrvatskom saboru i niz zakonskih i upravnih rješenja kao temelja novoga ustava zajednice Zemalja Krune svetog Stjepana.

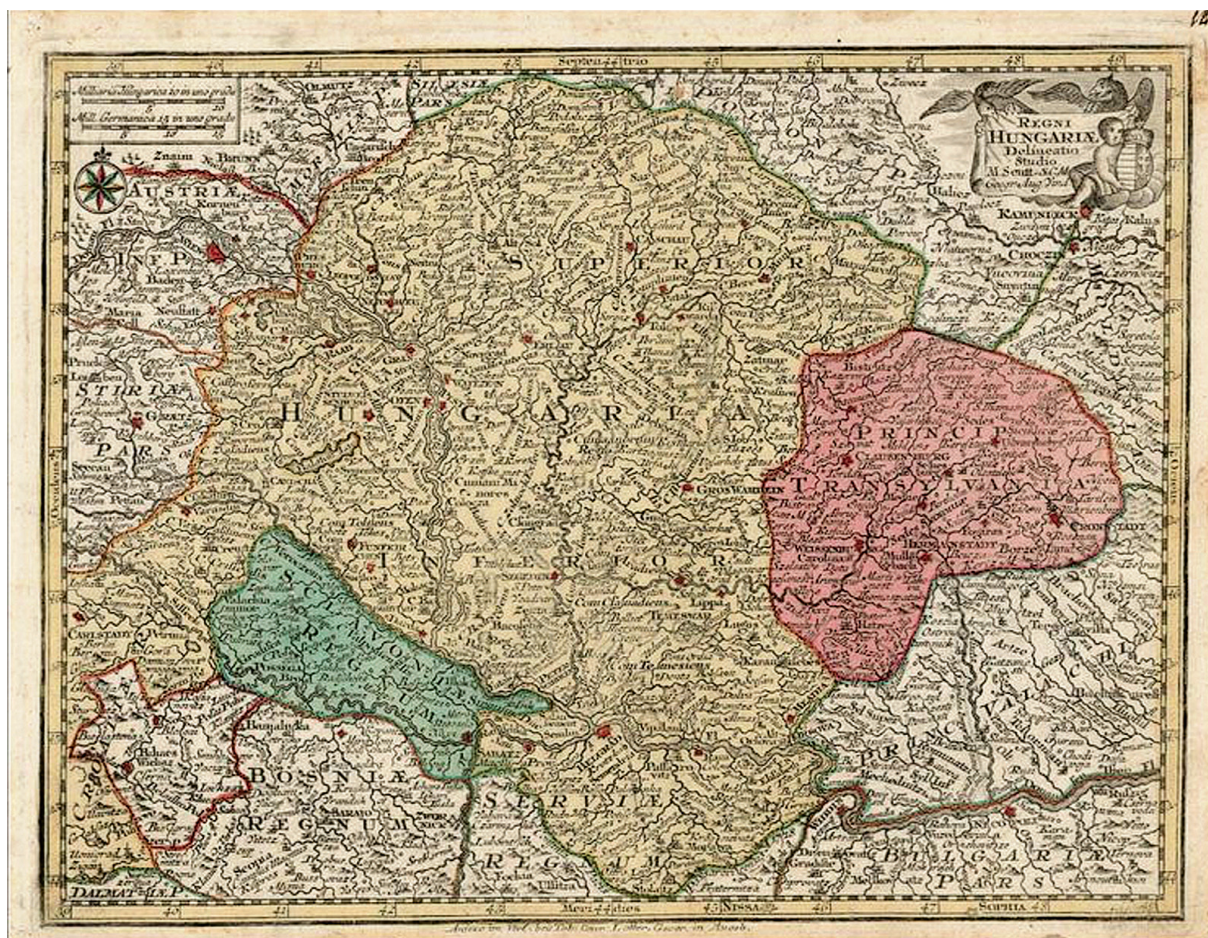
Položaj slavonskih županija između Ugarske i Banske Hrvatske

Iako se reinkorporacija slavonskih županija 1745. jurisdikciji Hrvatskoga sabora i bana često interpretira kao čin zahvale Marije Terezije hrvatskim staležima za pomoć u Ratu za austrijsku baštinu (1740–1748), kojim je ispunila obećanje dano na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1741., nova slavonska uprava ipak je bila rezultat kompromisa kraljevskih principa i očekivanja staleža, a način organizacije slavonskih županija uvelike je odredio zaseban status tih županija unutar Banske Hrvatske, u čijoj je upravi Hrvatski sabor imao mnogo manji utjecaj nego u upravi hrvatskih županija. Naime, za razliku od hrvatskih županija – Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke, za čiju je političku i poreznu upravu bio neposredno nadležan Hrvatski sabor – slavonske su županije prilikom reinkorporacije u potpunosti organizirane prema sustavu koji je 1723. na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora utvrđen za ugarske županije u okviru nove upravne regulacije. Po tom je sustavu županijska politička uprava osamostaljena djelovanjem županijskih skupština na čelu s velikim županom kojega je izravno imenovao vladar, a osnutkom županijske blagajne svaka je županija dobila nadzor nad vlastitim poreznim poslovima.¹¹ Pravosudno i politički slavonske su županije potpadale pod bana i Hrvatski sabor, u čijem je sastavu svaka županija bila zastupljena dvama predstavnicima. No, osnutak županijskih blagajni i ovlasti u poreznoj upravi uvjetovat će njihovu zavisnost od ugarske uprave, a time i zaseban položaj u Banskoj Hrvatskoj.

Naime, Bečki dvor prilikom osnutka slavonskih županija nije pristajao na ujedinjenje slavonskog i hrvatskog poreznog sustava pod okriljem Hrvatskoga sabora i kraljevske blagajne, prvenstveno iz razloga što u vrijeme uspostave slavonskih županija nije imao ni najmanju kontrolu poreznih poslova u Banskoj Hrvatskoj. Nasuprot tome, ugarska uprava kontribucijom koju je vodilo Ugarsko namjesničko vijeće, odnosno Civilno povjerenstvo u okviru toga vijeća, bila je od svoje uspostave 1723. pod izravnom kontrolom Dvora. Stoga je rješenje poreznih poslova u Slavoniji pronađeno u podčinjavanju slavonske kontribucije upravi Ugarskoga namjesničkog vijeća, unutar kojega je osnovan poseban okrug Civilnog povjerenstva za slavonske županije s centrom u Osijeku, kojem će županijski blagajnici godišnje izdavati određeni iznos kontribucije. Na taj su način slavonske županije po svojem osnutku uključene u poreznu upravu Ugarske, utvrđenu na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1723. S obzirom da Ugarsko namjesničko vijeće od svojeg osnutka nije imalo nadležnost ni na jednom polju hrvatske uprave, takvu je odluku Bečkoga dvora Hrvatski sabor dočekao s jakim otporom, no jedino što su staleži u vezi s tim uspjeli isposlovati jest paralelna kontrola računa slavonskih županija uz Namjesničko vijeće. Rezultat takve regulacije bio je takav da je Slavonija, iako politički i sudbeno pod

¹¹ Usporedi uputu Marije Terezije za uspostavu civilne vlasti u Slavoniji od 1. travnja 1745. u: I. Kukuljević Sakcinski, *Jura Regni*, sv. 1, 402–410.

jurisdikcijom bana i Hrvatskog sabora, u najvažnijem aspektu uprave – fiskalnom – bila pod ugarskom upravom. S obzirom da se o visini ugarske kontribucije, kojoj su tom regulacijom pridonosile i slavonske županije, odlučivalo na zasjedanjima Ugarsko-hrvatskoga sabora, ovisnost slavonskih županija o ugarskoj poreznoj upravi rezultirala je i zakonskim člankom Ugarsko-hrvatskoga sabora 1751:23, prema kojem su slavonske županije imale pravo odašiljanja poslanika na zajednički sabor bez posredništva Hrvatskoga sabora.

Navedenim su zakonskim člankom slavonske županije aktivno uključene u ugarsko zakonodavstvo, kao i sve ostale ugarske županije. S druge strane, iako su poslanici slavonskih županija imali mjesto i glas i u Hrvatskom saboru, isti je članak rezultirao i znatno smanjenom aktivnošću slavonskih županija pri rješavanju poslova Banske Hrvatske, budući da je sudjelovanje slavonskih poslanika u Hrvatskom saboru tijekom 18. stoljeća bilo više iznimka nego pravilo. Iz suvremenih pisama tadašnjeg velikog župana Srijemske županije Franje Balasse tajniku Marije Terezije Nennyju razvidno je da su slavonske županije u velikoj mjeri i namjerno izbjegavale sudjelovanje u Hrvatskom saboru. Prema njemu, slavonske županije nisu bile podložne jurisdikciji bana i Hrvatskoga sabora i nisu imale obavezu slati svoje predstavnike u Sabor, te je poticao staleže svoje županije da ne izabiru poslanike, a njegovim su se primjerom povodili i staleži Požeške i Virovitičke županije.¹² Pitanje je koliko

Karta zemalja Ugarske Krune iz sredine 18. stoljeća (Mattheus Seutter, *Atlas Minor*, Augsburg, oko 1744., Hrvatski povijesni muzej, Zagreb)

Slavoniae Regnum (označeno zelenom bojom) istaknuto je kao zasebna cjelina Kraljevine.

¹² Usp. Österreichisches Staatsarchiv, HHStA, Kabinettsarchiv, Nachlass Nenny, kut. 1, subd. 6, Balassina pisma od 4. ožujka i 4. srpnja 1764., fol. 139, 177.

se Balassini stavovi mogu uzimati relevantnima i za stavove slavonskih staleža, no činjenica je da se o najvažnijim, fiskalnim pitanjima za slavonske županije raspravljalo isključivo na sjednicama Ugarsko-hrvatskoga sabora i da je sudjelovanje poslanika na zasjedanjima Hrvatskoga sabora pricinjavalo prilične izdatke. No, s osnutkom Hrvatskoga kraljevskog vijeća razvija se živa komunikacija između Vijeća i slavonskih županijskih skupština, a ukidanjem kraljevske blagajne (1770) i prijenosom porezne uprave na Vijeće privremeno se ujedinjuju i porezna uprava hrvatskih i slavonskih županija. Takva regulacija ipak je bila kratkoga vijeka, jer je 1773. Hrvatski sabor odbio raspravljati o slavonskoj kontribuciji. Zbog toga je i u Ugarsko-hrvatskom saboru 1790. postavljeno pitanje pripadnosti Slavonije, a hrvatski poslanici u Saboru morali su braniti pravo Hrvatskoga sabora i bana na jurisdikciju nad tri slavonske županije.¹³

Godina 1790. kao prekretnica

Dinamične reforme u drugoj polovici 18. stoljeća tijekom vladavine Marije Terezije i osobito u doba vladavine Josipa II. hrvatski su staleži svakako percipirali kao ugrožavanje njihovih municipalnih prava. Uz brojne druge regulacije, ukidanjem Hrvatskoga kraljevskoga vijeća (1779) te prijenosom njegovih ovlasti na Ugarsko namjesničko vijeće, čije je ovlasti Hrvatski sabor još 1725. izričito negirao, Banska je Hrvatska u potpunosti izgubila autonomiju u upravnim pitanjima. I položaj hrvatskoga bana tom je reformom znatno izmijenjen, jer on tada realno gubi prava koja su mu višestruko bila zajamčena zaključcima Ugarsko-hrvatskoga sabora i kraljevskim diplomama te kao jedan od savjetnika u Ugarskom namjesničkom vijeću postaje samo posrednik između središnje ugarske vlade i hrvatsko-slavonskih staleža. Izbjegavanje saziva Ugarsko-hrvatskog sabora, a od 1767. i Hrvatskoga sabora, te manjak utjecaja staleških reprezentativnih tijela u oblikovanju aktivne politike i reorganizaciji uprave naveli su Nikolu Škrleca da u govoru prilikom ponovne uspostave vlasti Zagrebačke županije nakon smrti Josipa II. jakim riječima osudi kraljevske pretenzije, pozivajući staleže da na idućem zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora i realno preuzmu zakonodavnu vlast:

Ta tko ne zna da baza našeg sustava počiva u tome da vladar raspolaže samo izvršnom vlašću, a zakonodavnu, naprotiv, dijeli sa staležima kraljevstva? Kome nije poznato da, po samoj prirodi stvari, vlast postaje proizvoljna čim se izvršne ovlasti združe sa zakonodavnima, to jest, čim može zakone donositi onaj tko ih tumači kako mu se sviđa, tko ih po miloj volji krši, tko ih – napokon – i provodi. [...] Odmah druge godine nakon raspuštanja posljednjeg ugarskog sabora izvršna je vlast ustanovila novo vijeće, poput namjesničkog, protiv volje staleža ova- ga kraljevstva. Prvo mu je za sjedište odredila Varaždin, zatim ga premjestila u Zagreb, napokon spojila s namjesničkim, kao da ustanovljavanje, premještanje, spajanje, razdvajanje organa uprave ne pripada zakonodavnoj vlasti...¹⁴

¹³ Usp. spis *Fundamenta, quibus ostentidur tres inferiores Sclavoniae Comitatus semper ad Jurisdictionem Regni et Bani Sclavoniae pertinuisse*, u: Arhiv HAZU, III d 20., fol. 208–213v.

¹⁴ N. Škrlec, »Obračanje velikog župana Zagrebačke županije kad je, po ponovnom uvođenju zakonitog sustava, usklađivao magistrat sa zakonom, i poticao skup na ojačavanje ustava Ugarskog Kraljevstva. 15. travnja 1790.«, preveo Neven Jovanović. Objavljeno u: *Nikola Škrlec Lomnički*, sv. I, 51, 53.

Hrvatsko-slavonski staleži zaista su 1790. na Ugarsko-hrvatskom saboru preuzeli inicijativu, koja je s jedne strane bila usmjerena definiranju uloge zakonodavne, izvršne i pravosudne vlasti u Zemljama Krune svetog Stjepana, a s druge strane i definiranju državnopravnog statusa Banske Hrvatske te očuvanju municipalnih prava u okrilju zaštite staleža okupljenih u Ugarsko-hrvatskom saboru.

Uputa hrvatskih poslanika za Ugarsko-hrvatski sabor 1790. otkriva dva zanimljiva zakonska prijedloga za uređenje ustavnih temelja ugarskih zemalja.¹⁵ Prvi je od njih prijedlog osnutka Ugarskoga kraljevskog senata kao svojevrsnog posrednika između kraljevske izvršne vlasti i zakonodavne vlasti Sabora te zajedničkog izvršnog organa Zemalja Krune svetog Stjepana, odgovornog Ugarsko-hrvatskome saboru. Hrvatski su staleži predvidjeli da u tom tijelu glas imaju predstavnici staleža iz svih Zemalja Krune svetog Stjepana, pri čemu bi se predstavnici Banske Hrvatske birali na Hrvatskome saboru. Osim takvoga tijela, hrvatski staleži predložili su i osamostaljenje vojne uprave Zemalja Krune svetog Stjepana osnutkom vrhovne vojne kurije u Budimu koja bi u svim vojnim poslovima (uključujući i upravu Vojne krajine) zamijenila Dvorsko ratno vijeće u Beču, a također bi bila odgovorna obama saborima. Prema uputama staleža, hrvatski su poslanici tek ako staleži okupljeni na Ugarsko-hrvatskome saboru ne prihvate navedene prijedloge bili ovlašteni dragovoljno prihvatiti političku jurisdikciju Ugarskoga namjesničkog vijeća u Banskoj Hrvatskoj. Na temelju tog je prijedloga na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1790. i donesen zakonski članak 58. kojim je uprava nad Bansom Hrvatskom predana Ugarskom namjesničkom vijeću, čime je, u stvari, tek zakonski utvrđena već postojeća regulacija. No, znakovito je da su hrvatski staleži i takvo rješenje shvaćali samo kao privremeno, za razdoblje dok se ne pridobiju dijelovi Hrvatske koji su tada bili pod vlašću Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva:

Pošto su Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija od svog postanka imale svoju posebnu konstituciju, a pošto su se samo uz uvjet posebne konstitucije združili s Ugarskom kraljevinom i pošto se nezgodom vremena dogodilo da su otrgnute mnoge strane kraljevstva, koje je spalo na tri sada postojeće hrvatske i tri slavonske županije, uslijed čega su se i poslovi veoma smanjili, to se čl. 58 ima tako razumjeti da će ove županije ovih kraljevina dotle ovisiti od Ugarskog vijeća dok ne bude prošireno područje jurisdikcije ove Kraljevine i time se povećao broj agnada, koji će biti dovoljan za formiranje posebnog dikasterija u ovoj Kraljevini pod predsjedništvom bana.¹⁶

Tim su riječima hrvatsko-slavonski staleži ponovno, kao i 1712., naglasili svoj zaseban ustav, neovisan o ugarskome ustavu, a spajanje upravne strukture smatrali su samo nužnom i privremenom mjerom. No, u isto su vrijeme, poučeni oduzimanjem porezne uprave iz ruku Hrvatskoga sabora ukidanjem kraljevske blagajne (1770) i prijenosom tih ovlasti na Hrvatsko kraljevsko vijeće, a potom njegovim ukidanjem (1779) i na Ugarsko namjesničko vijeće, hrvatski su staleži 1790. odlučili prepustiti svoje pravo odlučivanja o maksimalnoj visini godišnje kontribucije Ugarsko-hrvatskome saboru, što je ozakonjeno člankom 1790:69. S obzirom da je navedeni zaključak bio nejasno formuliran, upravo će rasprava o njegovu zna-

¹⁵ Prijedlog osnutka Senata elaborirao je Nikola Škrlec u djelu »Usrdne želje jednog srca hungarskog«, preveo Neven Jovanović, u: *Nikola Škrlec Lomnički*, sv. III, 201. i dalje.

¹⁶ Citirano prema: Ivan Beuc, *Državna zajednica Hrvatskoslavonskog kraljevstva i Madarskog kraljevstva (1527–1848)*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 20, br. 3-4, Zagreb 1970., 335.

čanju znatno obilježiti daljnje hrvatsko-ugarske odnose. Naime, namjera je hrvatskih staleža bila zakonski utvrditi raspravu o kontribuciji Banske Hrvatske kao čin neposrednog dogovora hrvatskih poslanika s kraljem, kao i dotad odvojenu raspravu od one o ugarskoj kontribuciji. Zaključkom Ugarsko-hrvatskoga sabora predviđen je ipak potpuni prijenos tih ovlasti Hrvatskoga sabora na Ugarsko-hrvatski sabor te će, iako je Hrvatski sabor 1791. zahtijevao da se taj članak iznova definira, to pitanje ostati otvoreno sve do raspada Austro-Ugarske, a rezultati Ugarsko-hrvatskoga sabora 1790. postavit će nove temelje državnopravnom položaju Banske Hrvatske u okviru zajednice zemalja Habsburške Monarhije.

Interesi Bečkoga dvora u Banskoj Hrvatskoj

Za razumijevanje energičnosti reformi Bečkoga dvora na području Banske Hrvatske tijekom 18. stoljeća, a osobito tijekom njegove druge polovice, ključne su mijene vanjskopolitičke situacije Habsburške Monarhije u tom razdoblju. Početkom stoljeća dinastija Habsburg izgubila je svoje španjolske stečevine u Ratu za španjolsku baštinu (1701–1714), da bi se 1740., nepuna dva mjeseca nakon dolaska Marije Terezije na vlast, Ratom za austrijsku baštinu i privremenim gubitkom carske Krune znatno izmijenio i položaj Monarhije u Svetom Rimskom Carstvu kao području primarnih političkih interesa habsburških vladara. Stoga tijekom 18. stoljeća primjećujemo dvije ključne tendencije u politici habsburških vladara. S jedne strane, primjetna je politika koncentracije na unutarnje resurse Monarhije i njezine snažnije integracije, što će rezultirati nepreglednim prijedlozima raznih regulacija i 18. stoljeće obilježiti kao »razdoblje reformi«. S druge strane, od velikog interesa za integraciju postaje i istočni dio Monarhije koji je dugo stajao na liniji obrane od Osman-skog Carstva. Nakon oslobođanja prostranog teritorija krajem 17. stoljeća kraljevska je vlast na tom području tek počela poprimati konkretnije obrise.

U kontekstu tih tendencija znakovito je opetovano naglašavanje »republikanskog duha« staleža Zemalja Krune svetog Stjepana od strane Bečkoga dvora tijekom reformskih pokušaja te suprotstavljanje pozivanju ugarsko-hrvatskih staleža na »stara prava i povlastice«. Očuvanje staleških prerogativa postaje sekundarno, a konsekutivno se ističu pravni načini kako provesti pojedine regulacije uz što manje sudjelovanje staleških reprezentativnih tijela. U kontekstu takvih stavova Bečkoga dvora znakovit je i prijedlog Ferenc Kollera 1767. da pri osnutku Hrvatskoga kraljevskog vijeća vrhovna vlast uopće ne razmatra pitanje je li Hrvatska *feudum datum vel oblatum*, nego da se vladarica pozove isključivo na *ius maiestatis*. Jednako je znakovita i reakcija dvorskih savjetnika na pritužbe hrvatskih staleža tijekom zasjedanja Ugarsko-hrvatskoga sabora 1764./1765., koji su sljedećim riječima jasno iskazali nezadovoljstvo Beča suradnjom staleža u političkim pitanjima, ali i nagovijestili mnogo oštrij smjer dvorske politike: »Zaista je to jedna žalosna perspektiva i jedna nesretna sudbina, kada jedna moć, koja želi naštetiti vanjskim neprijateljima, ne može koristiti pravedan autoritet u svojem unutarnjem ustrojstvu...«¹⁷ Autoritet vladara ovdje postaje ključan, a među brojnim nastojanjima Bečkoga dvora tijekom 18. stoljeća

¹⁷ Za Kollerov prijedlog vidi: MOL, Ugarska dvorska kancelarija, A1, 182 ex 1767., fol. 41–42.

kao karakteristične za interesnu sferu u Banskoj Hrvatskoj valja izdvojiti dvije kategorije interesa: fiskalne interese, odnosno težnju Dvora za povećanjem fiskalnih resursa radi pokrivanja troškova vojne sile i javne uprave, te gospodarske interese s težištem na usmjeravanju rezultata poticanog gospodarskog razvoja u korist osmišljene državne gospodarske politike.

Fiskalni interesi Bečkoga dvora i porezne reforme u Banskoj Hrvatskoj

S obzirom da tijekom ranoga novog vijeka osmišljena fiskalna politika postaje imperativom svake države koja je željela konkurirati na internacionalnom planu, nije iznenađujuće da u pozadini gotovo svih promjena iniciranih od strane Bečkoga dvora na unutarnjem planu uređenja Monarhije nalazimo prvenstveno financijski interes. Nužnost stalne vojne sile, kao i znatno jačanje te sile po broju i opremi tijekom 18. stoljeća, tražili su ne samo stalni, izdašniji izvor prihoda nego i potpunu kontrolu unutarnjih resursa i namjene raspoloživih sredstava, što je to razdoblje obilježilo kao prijelazno doba transformacije feudalne u poreznu državu. Iscrpljujući ratovi, imperativi jačanja vojne sile i pokušaji osmišljavanja financijske uprave obilježili su habsburšku politiku tijekom 18. stoljeća, a svim su zemljama Habsburške Monarhije donijeli brojne promjene – među njima svakako i hrvatskim zemljama pod habsburškom vlašću, u kojima su se te promjene znatno odrazile na njihov položaj u Monarhiji i na odnose s habsburškim vladarima.

Dakle, za Habsburšku Monarhiju 18. stoljeće svakako predstavlja razdoblje jasnoga definiranja poreznih temelja i obaveza stanovništva te oblikovanja stabilne porezne uprave pod kontrolom vladara i nadležnih dvorskih institucija. Nasljedne austrijske i češke zemlje tada su u dogovoru s habsburškim vladarima utvrdile plaćanje stalnoga vojnog poreza ili kontribucije, a u opsežnoj reformi 1748., koja je po svojem inicijatoru u historiografiji ostala poznatom kao Haugwitzova reforma, znatan je dio poreznog tereta preuzelo i plemstvo. Na zasjedanju Ugarsko-hrvatskoga sabora 1715. (čl. 8) i ugarski su staleži u dogovoru s vladarom preuzeli obavezu plaćanja godišnje kontribucije, čime su i oni obveze plemstva na opću insurekciju u slučaju rata zamijenili financijskom potporom održavanju stalne vojne sile, a nekoliko godina kasnije i osnovali Ugarsko namjesničko vijeće sa zadatkom brige o ugarskoj upravi kontribucijom. Ipak, Banska Hrvatska tada nije postala dijelom ugarskog poreznog sustava, a hrvatski su staleži sve do druge polovice 18. stoljeća osigurali zaseban odnos s vladarom u poreznim poslovima, prvenstveno zbog višestoljetne obaveze osiguranja granice u ratovima s Osmanskim Carstvom i uspostave vojnokrajiškog sustava na povijesnome teritoriju Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva.

Banska Hrvatska je od kraja 15. stoljeća (tada se redovito nazivala Slavonijom) uživala plaćanje samo polovice tadašnjeg kraljevskog supsidija (*subsidiium*) koji su ugarski staleži izglasavali kao financijsku pripomoć vladaru – to se smatralo pravom »slavonskih« staleža i redovito je bilo potvrđivano na zasjedanjima Ugarsko-hrvatskoga sabora. No, uređenjem Vojne krajine i zbog potreba obrane od osmanske vojske ustalila se praksa da Kraljevina ne uplaćuje taj porez u kraljevsku blagajnu, nego samostalno njime upravlja i održava Vojnu krajinu, što je do 18. stoljeća ograničeno isključivo na Bansku krajinu, podređenu banovom zapovjedništvu. Takva je praksa tradicijom postala »pravo hrvatskih staleža« pa sredinom 18. stoljeća nalazimo

potpuno izgrađen porezni sustav Kraljevine, u kojem se kontribuciju više ni ne naziva »kraljevskom«, nego »kraljevinskom« (*contributio Regni*). Cjelokupnu poreznu upravu je sve do 1770. držao Hrvatski sabor, koji je donosio godišnji proračun te birao i kontrolirao kraljevinskog blagajnika. Vojna kontribucija pritom se nije prikupljala odvojeno od drugih kraljevinskih poreza, niti je kraljevski dvor imao kontrolu nad njezinom primjenom.

No, kad je sredinom 18. stoljeća preuređen sustav uprave, financiranja i održavanja Vojne krajine, rješenje pitanja financiranja Banske krajine postalo je imperativ, a Dvor je sve češće kao problem počeo isticati činjenicu da Banska Hrvatska ne plaća kontribuciju vladaru. S obzirom da su hrvatsko-slavonski staleži tada imali obavezu održavanja Banske krajine, Bečki je dvor prilikom preuređenja Banske krajine morao u dogovoru s hrvatskim staležima osigurati i definiranje njezine financijske strukture, za što su osnovni preduvjeti bili određivanje iznosa godišnje kontribucije koji će staleži plaćati za uzdržavanje Krajine te preuzimanje potpune kontrole primjene kontribucije. Ovdje valja napomenuti i da hrvatski staleži, iako su preuzeli financiranje Banske krajine, zbog ratnih prilika nikada nisu bili u mogućnosti u potpunosti pokriti te troškove, tako da je znatna financijska pripomoć dolazila i od susjednih austrijskih nasljednih zemalja. Kako je nova reorganizacija zahtijevala i veća sredstva, postalo je nužno znatno povisiti poreze koje je Banska Hrvatska plaćala u ime kontribucije, i upravo će to pitanje povećanja poreza biti karakteristično za odnose habsburških vladara i hrvatskih staleža tijekom druge polovice 18. stoljeća.

Stoga je u dogovoru Bečkoga dvora i hrvatskih staleža, a posredstvom tadašnjega hrvatskog bana grofa Karla Batthyányja, 1749. definiran godišnji iznos od 40.000 forinti, raspodijeljen na tri hrvatske županije i slobodne kraljevske gradove, koji se iz kraljevske blagajne morao svake godine uplaćivati u tada osnovanu vojnu blagajnu kontroliranu od strane Dvorskog ratnog vijeća, a trebao se koristiti isključivo za održavanje vojne sile Banske krajine. Takvom je regulacijom Hrvatska, za razliku od Slavonije, ponovno, kao i 1715., ostala izvan ugarskoga poreznog sustava i uspjela sačuvati određen stupanj autonomije u poreznim pitanjima. Pritom se ta autonomija prvenstveno temeljila na pravu hrvatskih staleža da u Hrvatskom saboru u izravnom dogovoru s vladarom određuju maksimalni iznos kontribucije koji su dužni plaćati svake godine. No, ista će porezna reforma u Hrvatskoj potaknuti i mnoge druge regulacije. U iduća dva desetljeća od tog dogovora komunikaciju hrvatskih staleža s Bečkim dvorom obilježit će rasprave o provođenju transparentnoga poreznog popisa, koji je za Beč imao dvojaku važnost. S jedne strane, provođenje popisa predstavljalo je nužnost svake uprave poreza jer su se tek na temelju popisa mogle odrediti porezne jedinice i učešće pojedine zajednice ili pojedinca u poreznom dohotku zemlje. S druge strane, porezni popis ukazivao je na resurse s kojima je zemlja raspolagala i tek je na temelju saznanja o tim resursima Bečki dvor mogao zatražiti daljnje povećanje kontribucije. Rješenje tog pitanja svakako je potenciralo i znatne promjene u upravi jer je javna uprava trebala pružiti osnovnu infrastrukturu provedbi takvog opsežnog zahvata.

Fiskalni interes svakako je odigrao odlučujuću ulogu i u osnutku Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. S obzirom da ni iznos od 40.000 forinti nije u potpunosti mogao pokriti sve troškove Banske krajine, Bečki je dvor i nadalje percipirao da Hrvatska uopće ne plaća kontribuciju kao osnovni kraljevski porez. Krsto Niczky će tako u svojem djelu *Staatskenntnis* iz 1766. kao osnovnu razliku ustava Hrvatske i Ugarske navesti neplaćanje kontribucije, a Marija Terezija će deset godina ranije izreći svoj

stav o hrvatskoj kontribuciji sljedećim riječima: »...tih 40.000 forinti ne mogu se gledati kao zemaljska kontribucija (*Lands gelder*) jer ta zemlja ni krajcara ne plaća«,¹⁸ pozivajući se na činjenicu da dotadašnjom regulacijom hrvatska kontribucija nije uplaćivana u središnju kraljevsku vojnu blagajnu. Osnovni interes Dvora prilikom osnutka Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. bio je, dakle, povećanje hrvatske kontribucije i usklađivanje njezina poreznog sustava s ostalim zemljama Monarhije, prvenstveno s Ugarskom. Rješenje je, prema prijedlozima Ferenc Kollera, pronađeno u osnutku zemaljske vlade, koja bi, kao i Ugarsko namjesničko vijeće, u potpunosti preuzela poreznu upravu s prioritarnim ciljem upoznavanja kontribucijskog fonda i pronalaskom načina kako kontribuciju u Hrvatskoj po visini izjednačiti s onom slavonskih ili ugarskih županija te napokon i ujediniti poreznu upravu Hrvatske i Slavonije pod istim upravnim tijelom. Ujedno je novoosnovanom Vijeću uputom naloženo da se brine o sigurnom i točnom plaćanju poreza te mu je dana potpuna kontrola nad razrezom poreza u županijama i gradovima i nad svim njihovim računima, uključujući i račune poreza za potrebe uprave.¹⁹ Dakle, Hrvatsko kraljevsko vijeće prilikom osnutka inicijalno nije preuzelo poreznu upravu iz ruku Hrvatskoga sabora. No, djelovanjem Vijeća Bečki je dvor ostvario znatan napredak u pitanju kontrole i evidencije poreznih resursa. Jedan od prvih kraljevskih naloga Vijeću bilo je upravo provođenje poreznoga popisa, a ujedno je Vijeće u nadzoru nad poreznom upravom izjednačeno s Hrvatskim saborom.

Tek po završetku popisa 1769. politika Dvora usmjerila se prema glavnom cilju: povećanju kontribucije i oduzimanju porezne uprave Banske Hrvatske iz ruku Hrvatskog sabora te njezinu uređenju prema ugarskom modelu sa zemaljskom vladom kao vrhovnom institucijom u poreznim pitanjima. U veljači 1770. Marija Terezija naredila je sazivanje Hrvatskoga sabora radi povećanja kontribucije na 150.000 forinti, što je bilo prvo zasjedanje na kojem se nisu pretresala upravna pitanja, nego se rasprava prvenstveno, kao i na Ugarsko-hrvatskim saborima, koncentrirala na pregovore s vladaricom oko povećanja poreza. Iako su hrvatski staleži tada isticali nemogućnost većih izdataka zbog siromaštva Kraljevine i teške gospodarske situacije te se pozivali na sudjelovanje hrvatskog plemstva u ratovima za habsburšku Krunu, bili su prisiljeni pristati na kontribuciju od 70.000 forinti – dakle, na polovicu traženoga povećanja. Ujedno su molili da se taj novi iznos kontribucije prihvati samo do sljedećeg zasjedanja Ugarsko-hrvatskoga sabora, što već tada nagovještava politiku hrvatskih staleža na zasjedanju 1790. S tim je povećanjem u prosincu 1770. Marija Terezija izdala mandat kojim je postavljen zakonski temelj novom poreznom uređenju u Banskoj Hrvatskoj.²⁰ Njime je određeno:

1. Kraljevinska kontribucija ne postoji – to je kraljevska kontribucija.
2. Kraljevska kontribucija ubirat će se za kraljevski erar i uplaćivati u vojnu blagajnu.
3. Kontribuciju će i dalje ubirati i raspisivati županije.
4. Odredbe o raspisivanju kontribucije i ostalim poreznim pitanjima izdavat će Hrvatsko kraljevsko vijeće, koje će i nadzirati sve porezne poslove.

¹⁸ Christophor Niczky, *Staatskenntniss von Ungarn* [1766.]: § 25, 66–67.; za riječi Marije Terezije vidi: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Dvorsko ratno vijeće, 52-Apr-490/1756.

¹⁹ *Instructio pro Nostro in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae instituto Consilio Regio*, HDA, Acta Congregationum Regni (HDA-1), A1/1767.: §3, 11–13.

²⁰ HDA, Acta Consilii Regni Croatiae (HDA-12), A64 ex 1771.

Knez Karlo Josip Batthyány
(Bildarchiv der Österreichischen
Nationalbibliothek, Beč)

Knez Karlo Josip Batthyány (1697–1772) obnašao je dužnost hrvatskoga bana od 1742. do 1756. Od 1748. ujedno je i dvorski meštar i odgajatelj nadvojvode Josipa te boravi u Beču. Njegovim je posredovanjem u dogovoru između Marije Terezije i hrvatskih staleža provedena (1749. i 1750) porezna reforma u Banskoj Hrvatskoj.

5. Cijela kontribucija ima se uplaćivati u vojnu blagajnu, a županije su za vlastite potrebe dužne raspisivati i vlastiti porez.
6. Službu kraljevinskog blagajnika treba ukinuti jer više nije potrebna.
7. Proračun za 1771. godinu izradit će Hrvatsko kraljevsko vijeće.

Tom je odlukom Marije Terezije Hrvatski sabor u potpunosti izgubio pravo raspisivanja poreza i porezne uprave. Reparticija, prikupljanje i primjena kontribucije, tj. cijela uprava nad porezom u Banskoj Hrvatskoj predana je Hrvatskom kraljevskom vijeću, pod čijim je okriljem osnovano Civilno povjerenstvo po uzoru na povjerenstvo kakvo je postojalo u Ugarskoj. Značajno je da je pritom pod upravom tog civilnog povjerenstva ujedinjena hrvatska kontribucija sa slavonskom, koja je do tada potpadala pod Ugarsko namjesničko vijeće pa je tom odlukom prvi put nakon reinkorporacije slavonskih županija ujedinjena porezna uprava Banske Hrvatske. Ukidanjem kraljevske blagajne kraljevski je erar preuzeo isplatu svih plaća kraljevinskih službenika, a financiranje županijskih službi preuzele su same županije. No, time su hrvatski staleži ostali bez pokrića dodatnih troškova, jer je s kraljevskom blagajnom ukinuto i ubiranje poreza za domaće potrebe na razini Kraljevstva. Iz fonda povećane kontribucije osnovana je samo zaklada od 20.000 forinti »radi unapređenja opće korisnih poslova«, od čega su se isplaćivali troškovi osnutka i održavanja škola ili bolnica, no vrlo često i razni izvanredni troškovi Kraljevine. I upravljanje tim fondom predano je tada Hrvatskom kraljevskom vijeću.

No, Hrvatskom saboru je i nakon te porezne reforme ostalo pravo da u neposrednom dogovoru s kraljem odobrava visinu kontribucije. To će pravo ipak iskoristiti još samo jednom (1773), kad će Marija Terezija zbog spajanja uprave hrvatskom i slavonskom kontribucijom zatražiti od hrvatskih staleža da preuzmu odluku i o visini slavonske kontribucije te povećaju godišnji iznos za daljnjih 150.000 forinti. No, hrvatski su staleži odlučno odbijali povećanje kontribucije, kao i mogućnost spajanja hrvatske i slavonske kontribucije, pozivajući se na upute o osnutku slavonskih županija iz 1745. i zaključak Ugarsko-hrvatskoga sabora 1751:23, kojim je porezna uprava slavonskih županija potpala pod Namjesničko vijeće, a protiv kojih su svojedobno oštro protestirali na Dvoru. Takvi su stavovi hrvatskih staleža svakako imali dalekosežne posljedice. Hrvatski je sabor 1773. bio zadnji koji je neposredno u dogovoru s vladarom raspravljao o visini kontribucije, a inzistiranje staleža na tome da o slavonskoj kontribuciji može raspravljati isključivo Ugarsko-hrvatski sabor ponovno je odvojilo poreznu upravu Hrvatske i Slavonije. Ukidanjem Hrvatskog kraljevskog vijeća je Banska Hrvatska 1779. izgubila i samostalnu poreznu upravu, koja se od te godine nalazila u nadležnosti Požuna. No, zahtjevi hrvatskih staleža na saborima 1770. i 1773. da se poslovi određivanja kontribucije odgode do sljedećeg zasjedanja Ugarsko-hrvatskoga sabora dali su nagovijestiti stav poslanstva Hrvatskog sabora na Ugarsko-hrvatskom saboru 1790., kad su odluku o »povećanju ili smanjenju poreza« prepustili zajedničkom saboru. Na temelju toga ovlaštenja odlučeno je da se ubuduće ni tri hrvatske županije, kao što je od 1751. bilo regulirano i za slavonske županije, ne mogu oporezivati izvan zajedničkog sabora, čime je Hrvatski sabor izgubio pravo na jednu od osnovnih prerogativa staleških parlamenata ranonovovjekovne Europe.

Gospodarski interesi Bečkoga dvora u Banskoj Hrvatskoj

Za razvoj država ranoga novog vijeka, osobito od druge polovice 17. stoljeća i tijekom cijeloga 18. stoljeća, karakteristično je formiranje državne gospodarske politike, pri čemu vladar i državne institucije potiču i štite produktivni potencijal društva, prvenstveno zbog rasta fiskalnih mogućnosti, a uloga države intenzivira se u ekonomskoj domeni, pokušavajući se osloniti na vlastite resurse. Od kraja 17. stoljeća u zemljama Svetoga Rimskog Carstva, a osobito u Prusiji i Habsburškoj Monarhiji, primjećuju se sve brojniji pokušaji povećanja državnih resursa osmišljavanjem jedinstvene državne gospodarske politike. Sve više jača političko-ekonomska teorija merkantilizma, kao i kameralizma – kasnije, srednjoeuropske varijante merkantilizma. Njihovi su teoretičari označili važnu prekretnicu u povijesti gospodarstva europskih država jer su poticali svijest o nužnosti državnog posredovanja, a državu promatrali kao zatvoren ekonomski sustav. Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 17. stoljeća Beč je postao središte aktivnosti ekonomskih teoretičara kameralističke škole iz raznih zemalja Europe, na čijim je razmišljanjima počivala i habsburška gospodarska politika u 18. stoljeću. Od dvadesetih godina 18. stoljeća, nakon završetka Rata za španjolsku baštinu i potpisivanja Požarevačkog mira s Osmanskim Carstvom (1718), primjećuje se pojačana aktivnost Karla VI. na gospodarskom planu. Vrhunac aktivnosti države bit će ipak u vrijeme Marije Terezije, osobito nakon šezdesetih godina 18. stoljeća, kada Monarhija na polju državnog gospodarstva pokušava »uhvatiti korak« s europskim zemljama, osobito s Francuskom i Španjolskom.

U gospodarskim reformskim planovima Bečkoga dvora tijekom 18. stoljeća prostor Banske Hrvatske zauzimao je značajno mjesto – oslobođenjem velikoga dijela istočnoga teritorija Monarhije od osmanske vlasti krajem 17. stoljeća intenzivira se organizacija državnoga gospodarstva upravo u Zemljama Krune svetog Stjepana, pri čemu je Banska Hrvatska osiguravala izlaz na Jadransko more te predstavljala važno tranzitno područje. U kontekstu pokušaja poticanja izvoza domaćih proizvoda, jadranske luke dobivaju značajnu ulogu tijekom vladavine Karla VI., budući da je nakon završetka ratova s Osmanskim Carstvom omogućena uspostava novih trgovačkih putova preko dotad ratnih područja pa je Dvor svu pažnju usmjerio na Jadransko more i izgradnju prometnica do jadranskih luka. Trst i Rijeka su 1717. proglašeni slobodnim lukama, a od 1719. postaju *porti franchi austriachi*. Od dvadesetih godina 18. stoljeća grade se i prilazi Trstu i Rijeci: iz Beča je izgrađena cesta preko Semmeringa prema Trstu, zatim cesta iz Erdelja uz Dunav, a u Hrvatskoj je izgrađena cesta od Karlovca do Rijeke, koja će se prema Karlu VI. nazivati Karolinom odnosno Karolinском cestom. Zbog novoga rata s Osmanskim Carstvom, a potom i zbog Rata za austrijsku baštinu, angažman Dvora na oživljavanju prometa prema moru znatno je oslabio, no ponovni poticaj interesa za jadransku trgovinu u drugoj polovici 18. stoljeća pružio je agrarni razvoj Temišvarskog Banata, u kojem su upravu nakon Požarevačkog mira preuzele komorske institucije. Preduvjeti stvoreni u Banatu tijekom prve polovice stoljeća te intenzivniji državni poticaj agrarnom razvoju pod utjecajem kameralista u drugoj su polovici stoljeća dali značajnije rezultate i plasirali Monarhiju na međunarodno tržište žitarica. Izvoz banatskih proizvoda, prvenstveno žita, kao i poticanje izvoza ugarskih i slavonskih agrarnih proizvoda aktualizirali su u drugoj polovici stoljeća trgovački put kroz Vojnu krajinu i Bansku Hrvatsku Karolinском cestom do Primorja.

Auctio salariorum iz 1761. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Hrvatski je sabor do 1770. godine imao pravo izrade godišnjeg proračuna za područje Hrvatske. To je pravo uključivalo i određivanje iznosa godišnjih plaća javnih službenika.

Idealplan, vorstellend die Situation von Gospiz über Coreniza bis an die Türkische Confyn gegen Bihach bey dem äussersten Cordonsposto Skipina genannt [Idealni nacrt, koji prikazuje pregled stanja od Gospića preko Korenice sve do osmanske granice prema Bihaću kod posljednje kordonske postaje zvane Skipina] (Österreichisches Staatsarchiv, Beč: Finanz- und Hofkammerarchiv)

Osamnaesto stoljeće obilježeno je brojnim projektima izgradnje prometnica na teritoriju južno od Kupe. Primarni inicijatori tih projekata na Bečkome dvoru bili su inženjeri Trgovačkog vijeća i Dvorskog ratnog vijeća.

Rijeka kao slobodna luka i prometni prilazi do nje dobivaju sve veći značaj u politici Bečkoga dvora te je stoga tijekom pedesetih i šezdesetih godina 18. stoljeća pokrenut niz projekata kako bi se revitalizirao taj prostor i osposobio za aktivnu i kontinuiranu trgovinu. Osnovni je preduvjet revitalizaciji bilo upravno ujedinjavanje primorskog područja, tzv. Austrijskog primorja, pod Tršćanskom intendanturom. »Austrijsko primorje« sastojalo se od nekoliko upravno odvojenih područja: akvilejskog, s lukom Akvilejom i zaleđem; tršćanskog, sa slobodnom lukom Trst i okolnim područjem; riječkog, sa slobodnom lukom Rijekom te okolnim područjem te Hrvatskog primorja. Pod nazivom Hrvatsko primorje (*Croatische Litorale*, *Croatische Küste*) do druge polovice 18. stoljeća podrazumijevala su se zrinsko-frankapanska primorska dobra, konfiscirana 1671., s lukama Bakar, Bakarac i Kraljevica (*Porto Re*), a u austrijskim se izvorima često nazivaju i Bakarska dobra (*Buccaranische Güter*). Sva su habsburška primorska dobra u prvoj polovici 18. stoljeća bila pod političkom upravom unutarnjoaustrijskih institucija, s tim da je Hrvatsko primorje kao konfiscirano dobro bilo izravno ovisno samo o Gradačkoj komori, no državno-pravno je potpadalo pod jurisdikciju Hrvatskoga sabora i bilo dijelom Zagrebačke županije. Do 1766. ta su područja ujedinjena pod gospodarskom upravom Tršćanske intendanture, odnosno Trgovačkog vijeća u Beču, iako se to nije odražavalo na njihov državno-pravni status. Uređenje primorske uprave učvrstilo je i naziv *Litorale Austriaco* kao upravno-teritorijalni pojam, a Hrvatskim se primorjem od 1766. nazivalo još samo obalno područje pod upravom Karlovačkoga generalata.

Proporcionalno jačanju interesa Dvora na području Primorja rastao je i interes za državnom intervencijom s ciljem poboljšanja trgovačkih putova u Banskoj Hrvatskoj kao tranzitnom području do primorskih luka. Dvorske inspekcije pedesetih i šezdesetih godina 18. stoljeća pokazale su ipak nezavidno stanje trgovačkog puta: rijeke Sava i Kupa bile su velikim dijelom neplovne zbog neočišćenih korita i brojnih mlinova, Karolinska cesta od vremena izgradnje nije bila sustavno uređivana, a niz privatnih mali značajno je poskupljivao prijevoz robe. Nadalje, područje uz Karolinsku cestu bilo je većim dijelom nenaseljeno te nije postojala mogućnost opskrbe i smještaja putnika, a guste šume kojima je cesta bila okružena pogodovale su razbojničkim napadima. Stoga se pedesetih godina 18. stoljeća primjećuju intenzivni naponi Bečkih institucija da se osposobi trgovački put do Primorja i postigne kontinuirana povezanost morskih luka sa zaleđem. Suradnjom Karlovačkog generalata, dakle Dvorskog ratnog vijeća, i Trgovačke uprave (od 1762.: Dvorsko trgovačko vijeće) prvo je započeo rad na naseljavanju središnjeg dijela Karolinske ceste, osobito područja oko Mrkoplja. Tako se počelo formirati područje koje se kasnije naziva *Colonienbezirk*, a 1766. će ući u *Kommerzialdistrikt an der Karolinerstrasse* pod upravom Intendance. Područje »Kolonije« obuhvaćalo je novonaseljeno područje zrinsko-frankapanskih primorskih dobara (Mrkopalj, Vrbovsko, Ravna Gora, Stari Laz, Sušica i Poljana) te je s jugoistočne strane izravno graničilo s Karlovačkim generalatom, a sa sjeverne s hrvatskim vlastelinstvima Novigrad, Bosiljevo, Hrsina te Brod. Pedesetih godina na to su područje naseljeni Vlasi iz Generalata, da bi ih šezdesetih godina zamijenile češke i njemačke obitelji, s primarnom ulogom održavanja ceste i opskrbljivanja putnika prijevozom i smještajem. Ujedno je Bečki dvor, s promjenjivim uspjehom, u više navrata tijekom pedesetih i šezdesetih godina nalagao hrvatskim staležima sudjelovanje u radovima na uređenju trgovačkog puta, tj. onoga dijela puta koji je prolazio kroz pojedina vlastelinstva njihove jurisdikcije. S obzirom da od hrvatskih staleža Bečki dvor nije uvijek dobivao pomoć kakvu je očekivao, 1766. osnovano je i kraljevsko povjerenstvo sa zadatkom da u dogovoru s

hrvatskim vlastelinima pokušao za Dvorsku komoru otkupiti pojedina vlastelinstva južno od Kupe te Sisak kao važno strateško mjesto, kako bi se ti posjedi, ovisno o gospodarskim ili vojnim prednostima, priključili novoustrojenom Austrijskom primorju ili Karlovačkom generalatu.

Značajnu ulogu u gospodarskim planovima Bečkoga dvora od 1767. imalo je i Hrvatsko kraljevsko vijeće, koje je preuzelo organizaciju održavanja trgovačkog puta, a 1776. u tom je segmentu dobilo i snažnu institucionalnu potporu u novoosnovanoj Severinskoj županiji. Znakovito je pritom da je Severinska županija, čiji je osnutak osmišljen isključivo na Bečkome dvoru, obuhvaćala upravo ona područja južno od Kupe koja su bila interesni prioriteti gospodarske politike Dvora na području Banske Hrvatske. Datum njezina osnutka korespondira s vremenom ukidanja Trgovačkog vijeća koje je upravljalo područjem »Austrijskoga primorja« i »Kolonije« te ujedinjavanja gospodarskih poslova s političkom upravom. Nakon ukidanja Trgovačkog vijeća, Dvor nije bio voljan prepustiti to područje realnoj upravi Zagrebačke županije te je odlučeno da se od nje izdvoji prostor južno od rijeke Kupe i na njemu ustroji zasebna uprava osnutkom nove, Severinske županije. Time su se, s jedne strane, poštovali zakonski običaji Kraljevine jer je forma županije jedina zakonski priznata upravno-teritorijalna jedinica na području Zemalja Krune svetog Stjepana, a s druge bi se strane osnutkom te županije pod jedinstvenom upravom obuhvatila područja bitna za održavanje i daljnju izgradnju trgovačkog puta te bi se njezinom kontrolom nadzirao razvoj trgovine preko Jadrana. Ujedno je osnutkom Riječkoga gubernija osamostaljena uprava širega gradskog područja Rijeke, koje je kao zasebna upravna cjelina podređeno Hrvatskom kraljevskom vijeću.

Severinska županija nije bila dugoga vijeka. Godine 1786. odredbom Josipa II. je ukinuta, a njezino je područje vraćeno Zagrebačkoj županiji. No, ukidanje »Austrijskoga primorja« i osnutak Riječkoga gubernija 1776. imat će znatne posljedice na buduće hrvatsko-ugarske odnose. Riječki je gubernij pri osnutku podređen jurisdikciji Hrvatskog kraljevskog vijeća, odlukom Marije Terezije da to područje bude »utjelovljeno svetoj Kruni Ugarske« kao i ostale pridružene zemlje i da djeluje kao zasebna politička jedinica, što je u tadašnjim uvjetima pretpostavljalo ravnopravnost Riječkoga gubernija s ostalim županijama odgovornima Hrvatskom kraljevskom vijeću. No, ukinućem Hrvatskog kraljevskog vijeća Riječki gubernij, kao i sve županije Banske Hrvatske, dolazi pod nadležnost Ugarskog namjesničkog vijeća, a upravo izraz o »utjelovljenju svetoj Kruni« postaje sporan, budući da je Rijeka tom prilikom pridružena Namjesničkom vijeću kao *corpus separatum*, a »utjelovljenje svetoj Kruni« objašnjavalo se pripajanjem Ugarskoj i odvajanjem od Hrvatske. Ujedno je s ukidanjem Severinske županije Josip II. odredio da se na primorskom području od Rijeke do Senja ustroji upravna jedinica pod nazivom *Littorale Hungaricum* (naziv koji će opet biti predmetom prijepora oko ustavne pripadnosti Rijeke). Iako je po zakonskom članku br. 61 Ugarsko-hrvatskoga sabora iz 1790. Primorje priznato jurisdikciji Hrvatskog sabora i bana, pitanje Rijeke ostat će glavna tema rasprava hrvatskih i ugarskih staleža do raspada Austro-Ugarske.

Dalmacija i Dubrovačka Republika u konceptima Habsburške Monarhije

Prije navedeni stav Hrvatskoga sabora iz 1790. (po kojemu su hrvatsko-slavonski staleži pristali priznati ingerenciju Ugarskog namjesničkog vijeća u Banskoj Hrvatskoj i ozakoniti je zaključkom Ugarsko-hrvatskoga sabora, no isključivo pod uvjetom privremenoga karaktera takve regulacije dok se pod jurisdikciju Hrvatskoga sabora ne vrate teritoriji zauzeti od strane Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike) otkriva živu svijest hrvatsko-slavonskog plemstva o pravnoj pripadnosti Dalmacije Kruni svetog Stjepana. Tu svijest odražava i inzistiranje hrvatsko-slavonskih staleža na uporabi punoga imena države »Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, kao i redovita uporaba te sintagme u službenom nazivu svih javnih institucija Banske Hrvatske tijekom 18. stoljeća.

I politika Beča tijekom 18. stoljeća pokazuje jasne pretenzije habsburške kuće na teritorij Dalmacije. Prava na Dalmaciju Bečki je dvor pokušao polagati još krajem 17. stoljeća, no to pitanje postaje osobito aktualno sredinom 18. stoljeća s intenzivnijim usmjeravanjem gospodarske politike Monarhije prema Jadranskome moru i koncentracijom vanjskopolitičke opasnosti na njezinim zapadnim granicama. Tako je, na primjer, tijekom diplomatskih dogovora s Francuskom Marija Terezija predložila savez po kojoj će Francuskoj ustupiti tadašnju Austrijsku Nizozemsku ako joj pomogne pridobiti Furlaniju, Istru i Dalmaciju. I mnoge druge aktivnosti Beča pokazuju da se o pitanju pravne pripadnosti mletačkih posjeda na istočnojadranskoj obali mnogo raspravljalo. Godine 1765. carica je zbog pitanja plovidbe Jadranskim morem preko Ugarske dvorske komore i hrvatskoga bana Franje Nádasdyja zatražila od hrvatskih staleža da u kraljevinskom arhivu i u kaptolskim arhivima istraže dokumente koji bi objasnili okolnosti potpadanja otoka Cresa i Krka pod mletačku vlast, no takvi dokumenti tada nisu pronađeni, a ti su pokušaji znatno zabrinuli i mletačke i dubrovačke vlasti. Postoje zapisi i da je Bečki dvor slao tajne emisare na područja istočnojadranske obale pod mletačkom vlašću sa zadatkom da izvide tamošnju situaciju i ispitaju prilike. Tako je jedan anonimni povjerenik Bečkoga dvora tijekom 1775. i 1776. ispitivao prilike u Dalmaciji, uklopivši se u društvene krugove tamošnjih gradskih komuna, istraživao arhivske dokumente i redovito izvještavao Dvor zaključivši da je mletačka vlast uništila ili otpremila u Mletke sve materijalne spomenike koji su svjedočili o pravu Ugarske Krune na Dalmaciju.²¹

Bečki je dvor zadužio i Adama Baltazara Krčelića da, nastavljajući se na istraživanja Pavla Rittera Vitezovića, prouči prava Krune svetog Stjepana, a time i prava habsburške kuće na neke zemlje među kojima se nalazila i Dalmacija. Rezultat toga istraživanja bilo je povijesno djelo *De Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae notitiae praeliminares*, u kojem je Krčelić detaljno argumentirao prava hrvatskih kraljeva na mnoge zemlje, naglasivši da i Dalmacija pripada pravu »Krune Ugarskoga Kraljevstva i apostolskih kraljeva«. I Josip II. je uz pomoć mađarskoga povjesničara Györgya Praya 1785. nastojao dokazati pravnu pripadnost Dalmacije ugarskim kraljevima.²² Ujedno je, prvenstveno iz interesa pronalaska tržišta za potrebe plasmata

²¹ Grga Novak, Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika, *Starine JAZU*, knj. 49, Zagreb 1959., 5–79.

²² György Pray, *Commentatio historica qua regibus Hungariae ius in Dalmatiam et mare Adriaticum*, 1785.

industrijske proizvodnje Monarhije, s ruskom caricom Katarinom II. dogovorio podjelu interesnih sfera u krajevima tada pod vlašću Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike, pri čemu je istočnojadranski prostor pripao interesnoj sferi habsburških vladara.

Ukidanje Mletačke Republike i prijenos vlasti u istočnojadranskim komunama na habsburšku kuću svakako je aktualiziralo pitanje pravne pripadnosti Dalmacije u okviru zemalja Habsburške Monarhije. Smjena vlasti pokolebala je davno ukorijenjene odnose u društvenom i političkom životu zemlje, a rješenja su se tražila kako u širokoj autonomiji Dalmacije, tako i u njezinu upravnom pripajanju austrijskom, odnosno ugarskom dijelu Monarhije, pri čemu su intelektualni krugovi kao prioritet isticali osiguranje suvremenog zakonodavstva na znanstvenim osnovama, slobodnu trgovinu, obrazovano činovništvo te besplatno državno školstvo. U dijelu obrazovanoga klera i vlastele prevladalo je uvjerenje da bi se najpogodnije rješenje statusa Dalmacije trebalo pronaći u »utjelovljenju«, odnosno povratku Kruni svetog Stjepana, kojoj je Dalmacija pripadala početkom 15. stoljeća. U prilog tomu svakako su išle i brojne trgovačke i kulturne veze s hrvatskim zemljama pod habsburškom vlašću te migracijska strujanja tijekom cijelog 18. stoljeća, ali i činjenica da su staleži Zemalja Krune svetog Stjepana ipak uspjeli sačuvati veći stupanj autonomije od staleža nasljednih austrijskih i čeških zemalja. Takvi su pokušaji dolazili i od strane habsburških podanika: zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac pokušao je uz pomoć dalmatinskog svećenstva pokrenuti akciju sjedinjenja s Hrvatskom. Ujedno je general Mato Rukavina kao vrhovni zapovjednik pri ulasku austrijske vlasti u dalmatinske gradove pozvao stanovništvo da prisegne na vjernost ugarskome kralju i obećavao da će u Dalmaciji biti uvedena »ugarska administracija«. Pitanje polaže li austrijski vladar pravo na Dalmaciju kao ugarski kralj ili kao vladar Habsburške Monarhije koja je mirom u Campoformiju dobila Dalmaciju kao kompenzaciju za teritorije koje je prepustila Italiji i Nizozemskoj ostalo je otvoreno i sljedećih godina, a rješenje toga pitanja donio je Franjo II. odlukom od 17. listopada 1802., kojom je uskratio sankciju zaključcima Hrvatskoga i Ugarsko-hrvatskoga sabora o priključenju Dalmacije Kruni svetog Stjepana.

* * *

Osamnaesto stoljeće otvorilo je i novo poglavlje u odnosima Dubrovačke Republike i Habsburške Monarhije. Nakon sloma osmanske vojske pod Bečom i pristupa Mletačke Republike Svetoj ligi, pritisnuta i posljedicama potresa 1667., Dubrovačka je Republika morala razmotriti pitanje svoje vanjskopolitičke orijentacije. Stoga 1684. dubrovački poslanici u Beču s habsburškim vladarom sklapaju ugovor po kojem se obavezuju na plaćanje stalnoga godišnjeg tributa (to je plaćanje ukinuto 1701) u zamjenu za vanjskopolitičku zaštitu Habsburške Monarhije. Po tom su dogovoru uspostavljene i stalne diplomatske veze između dviju država: Dubrovčani su tada primili u grad habsburškoga povjerenika i osigurali mu stan, plaću i brod za obavještajnu službu, a u Beču su imenovali svojeg predstavnika na Austrijskom dvoru te povremeno slali poslanike s konkretnim zadacima.

Austrijski poslanici su mletačkom senatu često davali do znanja da habsburška kuća dubrovački teritorij smatra dijelom svojeg Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, dakle, dijelom Zemalja Krune svetog Stjepana. Ujedno je i Dubrovačka Republika često

naglašavala austrijsku zaštitu: kroz cijelo 18. stoljeće nastavlja se pjevanje lauda Habsburgovcima kao ugarskim kraljevima u dubrovačkoj katedrali, a dubrovačka je vlada slala u Beč izvješća o prilikama u Osmanskome Carstvu te je poticala mnoge plemenske glavare i trgovce u Hercegovini da zatraže austrijsku zaštitu, prvenstveno kako bi i sama zaštitila teritorij svojega zaleđa. Tijekom 18. stoljeća Dubrovačka se Republika mnogo oslanjala na habsburšku pomoć u europskoj diplomaciji, osobito u vanjskopolitičkim odnosima prema Francuskoj, Rusiji i Osmanskome Carstvu. O odnosu dubrovačke vlasti prema Habsburškoj Monarhiji zorno govore i riječi iz predstave Dubrovačke Republike Mariji Tereziji:

Preuzvišena kuća Vašeg gospodarstva K-C Veličanstva štitila je stoljećima ovu Republiku odanu Vašem Carskom imenu na način tako da je ona u svim prošlim preokretima i olujama svijeta ostala ne samo sačuvana od vrtloga koji bi joj mogao zaprijetiti, već je uživala svoje spokojstvo i disala zrak mira pod sjenom Zaštite tako poštovane i tako moguće. Priznaje dakle ova Republika kao sveto sidro, jedini priziv i sigurnu luku uzvišenu Vašu Zaštitu, koju poštuje te se njoj jednako obraća i utječe u svemu što bi ikada moglo poremetiti njezino stanje mira i spokojstva, s potpunim pouzdanjem da će biti dobrotivno prihvaćena i čvrsto branjena pri svim prigodama bilo koje nenadane i nepredviđene navale.²³

No, Dubrovačka Republika ipak, bez obzira na mnogobrojne zahtjeve Monarhije, nije primala habsburški vojni garnizon u svoj grad, niti je prekidala stalne veze s Osmanskim Carstvom. Nasuprot tome, često je upravo zajedno s Osmanlijama nastojala zaoštriti suprotnosti između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike. Smirivanje habsburških ratova protiv Osmanskog Carstva, kao i jačanje austrijske trgovine preko Trsta i Rijeke te stalni izvoz slavonskoga i banatskoga žita u Dubrovačku Republiku svakako je u drugoj polovici 18. stoljeća postavio Dubrovnik kao važnu interesnu sferu Habsburške Monarhije. Od 1753. u Dubrovniku nalazimo i stalnoga konzula u službi austrijskoga vladara, tada ipak samo Dubrovčanina kojeg je Bečki dvor smatrao vrijednim povjerenja, a zbog pojačanog trgovačkog prometa Dubrovnika i Hrvatskoga primorja Dubrovačka je Republika i u Zagrebu odlučila osnovati konzulat, čemu se Bečki dvor ipak usprotivio.

Tijekom 1769. i 1770., kada je Dubrovačka Republika tražila diplomatsku zaštitu Monarhije na vanjskopolitičkom planu s Rusijom, formalnopravno se obnavlja i ugovor o zaštiti iz 1684., no s nejasnim odnosom u pitanju formalnog utjelovljenja Dubrovačke Republike Zemljama Krune svetog Stjepana – dok je vlada Dubrovačke Republike svoju državu smatrala »nekadašnjim udom Ugarske«, iz pisama Marije Terezije dubrovačkoj vladi očito je da su Habsburgovci Republiku smatrali pravnim dijelom Ugarske Krune. Slično kao i u slučaju pretenzija na mletačke posjede na istočnojadranskoj obali, Bečki je dvor sedamdesetih godina pokušao organizirati i istraživanje dubrovačkih arhiva, s očitom namjerom da na temelju povijesnih dokumenata pronađe argumente kojima bi polagao pravo na vladavinu Republikom.

S prestankom postojanja Mletačke Republike i dolaskom habsburške vlasti u susjedstvo Dubrovačke Republike zaoštrili su se njezini diplomatski odnosi s Monarhijom. Tijekom francuskih ratova Dubrovnik je proglasio svoju neutralnost i nastavio održavati diplomatske i trgovačke veze s Francuskom, što je Monarhija smatrala znatnom povredom odnosa. Dubrovačku je vladu njezin predstavnik u

²³ Citirano prema: Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. II, Zagreb 1980., 290.

Beču pritom redovito izvještavao o lošem raspoloženju habsburških vlasti prema Dubrovačkoj Republici i savjetovao je kako postupati u cilju očuvanja dobrih odnosa, što je, s obzirom na politički značaj austrijskoga protektorata i ovisnost o uvozu žita preko Primorja, bilo od osobitog interesa dubrovačkih vlasti. Nakon 1797., kada je Monarhija uspostavila vlast u Dalmaciji i Boki, svakako se znatno promijenio i međunarodni položaj Dubrovačke Republike – iako su i Monarhija i Francuska mirovnim ugovorom jamčile slobodu Republici, Dubrovnik će uspjeti sačuvati svoju samostalnost samo do početka 19. stoljeća.

Društvene, kulturne i intelektualne veze

Gotovo je nemoguće razumjeti razvoj hrvatskoga društva tijekom 18. stoljeća izvan političkih, društvenih i kulturno-intelektualnih okružja Beča, Budima ili Požuna kao najvećih gradskih zajednica Habsburške Monarhije. U tom je kontekstu svakako najznačajniji utjecaj dolazio s Bečkoga dvora, koji je tijekom ranoga novog vijeka utvrdio svoj status političkoga i društvenoga središta ne samo Monarhije, već i cijeloga Svetog Rimskog Carstva. Znatno razvoj državne administracije i širenje mreže dvorskih institucija te povećanje broja stalnih kraljevskih službenika sa stalnim smještajem u gradu, intenzivna komunikacija s ostalim političkim, društvenim i kulturnim središtima Europe, arhitektonsko širenje grada i snažno umjetničko ozračje vrhunca barokne kulture pod mecenatstvom habsburških vladara te, od sredine 17. stoljeća, intenzivni pokušaji vladara da na Dvor privuku predstavnike financijski i politički najznačajnijih obitelji Monarhije, održalo je u Beču tijekom cijeloga 18. stoljeća utjecajnu društvenu klimu koja je, s jedne strane, privlačila ambicioznije pripadnike plemstva, a s druge strane širila svoje ozračje diljem Monarhije. Habsburški vladari, okruženi magnatima aktivnim u najvišim dvorskim institucijama i carskom diplomatskom tijelu, svakako su poticali takav utjecaj Beča i vladarskoga dvora, pri čemu centralizacija autoriteta i ranonovovjekovni apsolutizam postaje ne samo sredstvo političkog osnaživanja vladara i njegovoga dvora nego i proces socijalizacije plemstva kao političkih konkurenata u unutarnjoj upravi zemlje. Plemstvo privučeno u Beč pritom svoj status i utjecaj veže isključivo uz politički krug vladareva dvora kao mjesta kontakta s političkom i društvenom elitom te prihvaća tamošnje bihevioralne norme. Takav stil života, koji se tijekom 18. stoljeća znatno širi i na lokalnu razinu, nametnuo je ujedno i kriterije reprezentacije i imperativ gradnje luksuznih palača, sudjelovanja u društvenom životu (u salonima, igrama na sreću, na predstavama i na koncertima) te luksuznu odjeću i obuću, čime plemstvo sve češće vodi igru u nadmetanju u političkoj upravi, a time ujedno i gubi na materijalnoj moći i postaje ovisno o vladaru.

Privlačenje prvenstveno aristokracije, a potom i plemstva Zemalja Krune svetog Stjepana na Dvor karakteristično je za cijelo 18. stoljeće, kada ono postaje jedan od modela discipline plemstva i njihova pridobivanja za kraljeve interese. Mnogi predstavnici velikaških obitelji tada dolaze na Dvor te grade svoje palače u Beču. Obitelji Esterházy, Pálffy, Batthányi, Nádasdy, Erdődy postaju dio dvorskoga društvenog kruga, njihovi su članovi postavljeni na visoke položaje palatina, primasa, kancelara, hrvatskog bana, žive u Beču i žene se u austrijske obitelji. Također, sve više pojedinaca podrijetlom iz obitelji nižega plemstva traži velikaški naslov kako bi

konkurirali tradicionalnom društvenom poretku i dobili mogućnost ulaska u elitne krugove. Od hrvatskoga plemstva to su učinile obitelji obitelji Magdalenić, Malenić, Rauch, Vojković, Oršić, Sermage, a u vrijeme Josipa II. i Janković ili Szécsén. Vežanost plemstva uz dvorski ceremonijal poticala se i raznim nagradama i odlikovanjima pa je, primjerice, 1765. osnovan Red sv. Stjepana kako bi se promaknuli ljudi svih staleža koji su svojim političkim djelovanjem stekli određene zasluge za vladarsku kuću. U namjeri privlačenja nižega plemstva iz Zemalja Krune svetog Stjepana, Marija Terezija je 1760. osnovala i Ugarsku gardu ili pretorijansku četu, u koju su bivala primljena po dva plemića iz svake županije. I ti su plemići postajali dio kraljeva ceremonijala, a u Beču su se upoznavali s talijanskim i njemačkim barokom te francuskim i njemačkim konceptom prosvjetiteljstva te su bili izloženi njegovu kozmopolitskom utjecaju i postajali značajni prijenosnici prosvjetiteljskih ideja. Usporedo s Bečom, s razvojem državne administracije, kao centar političkoga života Zemalja Krune svetog Stjepana tijekom 18. stoljeća etablira se i Požun, središte Ugarske komore, Ugarske dvorske kancelarije i mjesto zasjedanja Ugarsko-hrvatskog sabora, čiji su društveni krugovi s jedne strane prihvatili i kopirali utjecaj Beča, a s druge strane pokušali stvoriti vlastito ozračje primjereno političkoj ulozi ugarsko-hrvatskoga plemstva.

Društveni život Banske Hrvatske tijekom 18. stoljeća svakako je primao znatne utjecaje političkog i društvenog ozračja Beča i Požuna, što se osobito odrazilo na načine reprezentacije i prihvaćanje kulture salonskog i luksuznog života. Jednako kao što su Beč i Požun u to vrijeme doživljavali renesansu arhitekture gradnjom velikaških palača, i u Varaždinu se, kao političkom središtu Banske Hrvatske, u drugoj polovici stoljeća gradi niz palača obitelji Prassynsky, Niczky, Erdődy, Mlakar, Špišić, Sermage, Patačić, Keglević, Oršić, Janković, Bedeković, Czidery, Laudon, Pethő, Ratković, Novak, Najšić, Petković, Batthyányi i drugih, a graditelji palača dolazili su iz Italije, Austrije, Njemačke i Češke. Isto se odražavalo i u Zagrebu kao drugom političkom središtu zemlje. Impresivne zgrade postaju simbolima moći i veličine, a trend brige o gospodarstvu utjecao je i na izgradnju plemićkih dvoraca u zemlji. Tako obitelj Bedeković gradi dvorac Gornju Bedekovčinu, Krsto Oršić Gornju Bistru i Gornju Stubicu, Ladislav Erdődy obnavlja dvorac u Ivancu, Keglevići Lobor, Batthányi grade dvorac u Ludbregu. Draškovići u Božjakovini grade dvorac te nekoliko kurija na imanjima, Stjepan Marković srednjovjekovnu utvrdu u Cerniku pretvara u barokni dvorac, a u Podborju Antun Janković gradi veliki barokni dvorac Daruvar, koji će Taube 1777. opisati kao jedan od najljepših u cijeloj Kraljevini, koji se ne treba skrivati ni pred Bečom.

Plemićke je dvorce obilježavao znatan komfor, sukladan tadašnjim trendovima, a u luksuznom okružju njegovalo se održavanje brojnih društvenih svečanosti. Značajne promjene u društvenom životu zemlje možda najbolje rezimira suvremenik grof Adam Oršić, koji je u svojim memoarima zapisao sljedeće riječi:

Za mojega života u Hrvatskoj mnogo se je toga promienilo u navadama i običajima. Društva, redute i komedije poznavali su samo oni Hrvati, koji su bili u Gracu i u Beču. Nikad nije nitko za svoju zabavu zimi odlazio u grad. Veselo su se slavile krstítke, imendani i rodendani... sve je bilo jeftino, razkoš bijaše nepoznata [...] Žene su znale malo što osim molitvenika; među sobom su razgovarale o kućnom gospodarstvu, djeci i služinčadi. Kako su samo obrazovaniji Hrvati znali njemački, obćenito se govorilo hrvatski ili latinski. Razkoš muškaraca bila je u lijepim puškama, jahačim konjima i jahaćoj ormi. [...] Oko godine 1770. počela se je u

Palača Kegelević u Varaždinu, ulica Vladimira Nazora 14

Plemićke palače bile su središte društvenoga života u gradovima Banske Hrvatske. Na njihovoj izgradnji i uređenju bili su angažirani poznati arhitekti iz Monarhije. Palača velikaške obitelji Kegelević spominje se oko 1700. godine. Podignuta je izvan nekadašnjih gradskih zidina. Adaptacijske radove izvodio je 1775. godine varaždinski graditelj Jakob Erber.

Hrvatskoj širiti pogubna razkoš, koja je nadmašivala snage; osobito u Varaždinu, gdje je bilo sjedište bankoga vieća, mogla se vidjeti najnovija vrst sjajnih karuca, srebrno posuđe, krasne livreje, tekliči i franuzki kuhari. Ekscelencije, magnifici i žene dali su si dobavljati iz Beča skupu robu, proređivale su se osobito ukočene društvozne zabave, jednom rieči, Varaždin bijaše mali Beč. [...] Plemstvo se je umnožilo, radi čega je postalo i slabije imetkom; ali svatko hoće, pa i mali sudac ili gospodštijski nadzornik, da mu svijet govori »spectabilis«, svatko hoće na redu-te i u kazalište, držati si kočiju; svaki mladić bez službe i imetka liepo je odjeven [...] Ženska je raskoš također postigla vrhunac; naručuju se najnoviji i najskuplji nakiti, po nošnjji je teško razlikovati sobaricu, komorkinju ili građansku od prvih gospođa.²⁴

Javni plesovi i salonska druženja bili su dio svakodnevnog života, uvedene su i njemačke kazališne igre, kostimirane zabave i kartaške igre te se smatralo gotovo društvenom obavezom sudjelovati u tome. No, luksuzan način života neminovno je vodio do velikih troškova i zaduženja, što je i mnoge plemićke obitelji dovelo do ruba propasti. U nemogućnosti da održavaju visok stupanj reprezentacije, gotovo su svi plemići imali vjerovnike. Tako je banski namjesnik Adam Batthyány ostavio mnogo dužnika nakon odlaska iz Zagreba, a barun Ignjat Magdalenić se, prema Krčeliću, tijekom školovanja u Beču navikao na »razuzdan život« te se znatno zadužio.²⁵ Ništa bolje nisu prolazili niti obitelji Drašković, Erdódy ili Sermage te brojne obitelji nižega plemstva.

Osim utjecaja na društveni život plemstva, habsburško političko okružje znatno je utjecalo i na život neplemičkog stanovništva, prvenstveno putem organizirane javne uprave koja je naložima Dvora djelovala pod utjecajem prodirućih nazora prosvjetiteljstva. Tako je urbarskim regulacijama sredinom stoljeća Dvor pokušao urediti

²⁴ Adam Oršić Slavetički, *Rod Oršića*, Zagreb 1943., 83–85.

²⁵ Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili historija 1748–1767.*, preveo Vladimir Gortan, Zagreb 1952., 343, 428, 498, 520.

Car Josip II. za plugom, nedatirano, nepoznati autor

Car Josip II. bio je jedan od glavnih predstavnika prosvijećenog apsolutizma, a poticanje agrikulturnog napretka bilo je jedno od značajnijih obilježja njegove vladavine. Poznata grafika, koja prikazuje samoga cara Josipa II. za plugom, imala je zadatak potaknuti priznanje agrikulture kao plemenite djelatnosti.

JOSEPHUS II. Rom. Imperator semper Augustus manu sua aratrum ducit, in cuius rei monumentum Josephus Wenzlaus Princeps de Liechtenstein lapideam columenam ex universo Moravia Principum consensu Brunam inter et Rautnitzum erectam eidem Cesari Pio Felici Provideno DDD.

privatnopravne odnose vlastelina i njihovih podanika te zadužiti javnu upravu za brigu o položaju seljaštva i njihovoj zaštiti od samovolje vlastelina. Poticanje lokalnoga gospodarstva znatno je utjecalo i na brojne vlasteline da na svojim posjedima pokrenu regulacije s ciljem unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje i pokretanja manufakturne proizvodnje, čime je velik dio stanovništva dobio mogućnosti dodatne zarade. S ukidanjem isusovačkoga reda (1773) ustanovljuje se i mreža državnih školskih ustanova, pri čemu niže školstvo postaje temelj građanskoga obrazovanja, a stanovništvo je upućeno na sustavno obrazovanje prilagođeno njihovim potrebama. Ujedno je tijekom 18. stoljeća primjetan i porast interesa habsburških vladara za osiguranjem i regulacijom javnoga zdravstva, što je rezultiralo nizom regulacija na lokalnoj razini sa znatnim utjecajima na demografski rast – u svim se županijama i gradovima namještaju liječnici, kirurzi i primalje kao javni službenici, osnivaju se bolnice te se određuje briga o sanitarnim mjerama u svim gradskim i seoskim zajednicama. Usporedo s tim, bečke vlasti pod posredništvom institucije Hrvatskoga kraljevskog vijeća potiču objavljivanje mnogih didaktičkih i gospodarskih priručnika na narodnome jeziku, upravo radi što boljšega obrazovanja lokalnoga stanovništva.

Obrazovanje je tijekom 18. stoljeća općenito postalo imperativom, a na visokoškolskoj razini regionalni centri obrazovanja svakako su bila austrijska i ugarska sveučilišta. Iako je Zagreb 1669. od Leopolda I. dobio sveučilišne povlastice, u Banskohrvatskoj nije bilo visokih studija te je hrvatska mladež bila upućena na inozemna sveučilišta. U zapadnom dijelu Monarhije sveučilišta su postojala u gotovo svakoj pokrajini: u Pragu, Olomoucu, Beču, Grazu, Innsbrucku i Linzu, dok je u Zemljama Krune svetog Stjepana jedino sveučilište bilo u Trnavi, koje je 1777. preseljeno u Budim. Većina hrvatskoga plemstva završavala je samo gimnazije, koje su postojale u Zagrebu, Rijeci, Varaždinu, Požezi, Osijeku i Lepoglavi, a pružale su osnovno humanističko obrazovanje, ali su vrlo često uključivale i trogodišnji studij filozofije koji je predstavljao pripremu za više studije. Iako je školovanje u inozemstvu predstavljalo visoke financijske izdatke za obitelj, sve se više mladića, prvenstveno s ciljem pronalaska egzistencije u državnoj službi, odlučivao na školovanje u nekom od

sveučilišnih centara Monarhije – uglavnom su to bila sveučilišta u Beču ili Grazu, ili pak Sveučilište u Trnavi. Svećenstvo je uglavnom bilo orijentirano na Bečko sveučilište, gdje je završavalo teologiju. Za razliku od njih, većina plemića ipak se odlučivala samo na studij filozofije, koji je pružao osnovnu pripremu za daljnje studije teologije, medicine ili prava – tako je u Trnavi tek nekolicina plemića iz Hrvatske tijekom 18. stoljeća završila studij prava, koji je na tom sveučilištu uključivao i studij ugarskog pozitivnog prava. Na Bečkom sveučilištu plemstvo je uglavnom studiralo samo filozofiju, a mladići iz Zagrebačke i Varaždinske županije često su odlazili i na sveučilište u Grazu, koje je ujedno bilo i najbliže katoličko sveučilište (od njih tijekom ranoga novog vijeka 49% upisuje filozofiju, 41% gimnazije, 10% teologiju, a tek 1% pravo).²⁶

Tijekom druge polovice 18. stoljeća kod hrvatskoga plemstva, osobito onoga s aspiracijama na državnu službu, jača svijest o potrebi kvalitetnijih studija. Nikola Škrlec Lomnički tako je sredinom stoljeća hrvatskom plemstvu preporučio da šalju svoje sinove na studij u inozemstvo:

*...budući da nema nade za odgoj naše mladeži u domovini, neka se takvi svom snagom i na svaki način potrude nagovoriti što više građana da djecu šalju na studij u inozemstvo. Da, to je teško i zbog rizika i zbog troškova; školovanje u inozemstvu na lošem je glasu i zbog mogućnosti da se djeca iskvaru; ali onaj tko bolje razmisli lako će se složiti s ovom preporukom, samo ako se sjeti da se rizici i lošim utjecajima može suprotstaviti mudrost, a da će troškove nadoknaditi učenici sami, jer se i to može naučiti kao i druga umijeća.*²⁷

Primjetno je da je sve veći broj plemića razmišljao na takav način i ulagao u školovanje članova svojih obitelji. Na takvu su tendenciju svakako utjecale i nove mogućnosti školovanja koje su se otvarale inicijativom državne vlasti. Od sredine stoljeća pod državnim se okriljem stvara mreža plemićkih akademija kao prestižnih institucija za obrazovanje plemstva Monarhije. Godine 1746. s radom je započeo *Collegium Theresianum* u Beču, a njega su slijedile i druge takve akademije: *Savoysche Akademie*, *Löwenburgisches Konvikt*, Liechtensteinova akademija, zaklada baruna Chaosa, a 1767. je i u Vácu u Ugarskoj po uzoru na bečki *Theresianum* otvorena i prva plemićka akademija u Zemljama Krune svetog Stjepana – *Collegium Theresianum Vacziensis*. Te su akademije plemstvu pružale praktično obrazovanje – u njima su se podučavali moderni jezici, prije svega francuski, te matematika, fizika za vojnu i civilnu uporabu, povijest, geografija, pravo, moral i moderna filozofija te tradicionalne plemićke discipline (jahanje, plesanje i sl.). U Ugarskoj se na poticaj crkvenih dostojanstvenika otvaraju Pravna akademija u Egeru (1740) i Pravna škola u Pešti (1756), a na poticaj ugarskoga kancelara Franje Esterházyja 1763. i Političko-kameralni studij u Szempcu (danas Senec u Slovačkoj), snažnoga tehničkog usmjerenja, gdje su se uglavnom obrazovali komorski službenici. Pod snažnim utjecajem katedre za političko-kameralne studije Sveučilišta u Beču osnovan je 1769. i Političko-kameralni studij u Varaždinu, usko vezan uz djelatnost Hrvatskoga kraljevskog vijeća. Ujedno su nastojanjima Bečkoga dvora od pedesetih godina u potpunosti reformirana četiri fakulteta Bečkoga sveučilišta, a potom prema istome modelu i

²⁶ Júlia Varga, *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kiseb egyetemén és akadémiáin 1560–1789.* (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12), Budapest 2004., 38–39.

²⁷ N. Škrlec, »Četvrti dijalog. Za politiku, a potom o domovinskoj politici ili Kako se živi u Hrvatskoj«, preveo N. Jovanović. Objavljeno u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799.*, sv. I, 37.

Bernardo Bellotto (Canaletto):
Trg ispred Bečkog sveučilišta
(Kunsthistorisches Museum,
Beč)

Bečko sveučilište, reorganizirano tijekom vladavine Marije Terezije, slovalo je kao najutjecajnije katoličko sveučilište Srednje Europe. Mnogo plemića iz Banske Hrvatske svoje je visokoškolsko obrazovanje završilo upravo stjecanjem diplome Bečkoga sveučilišta.

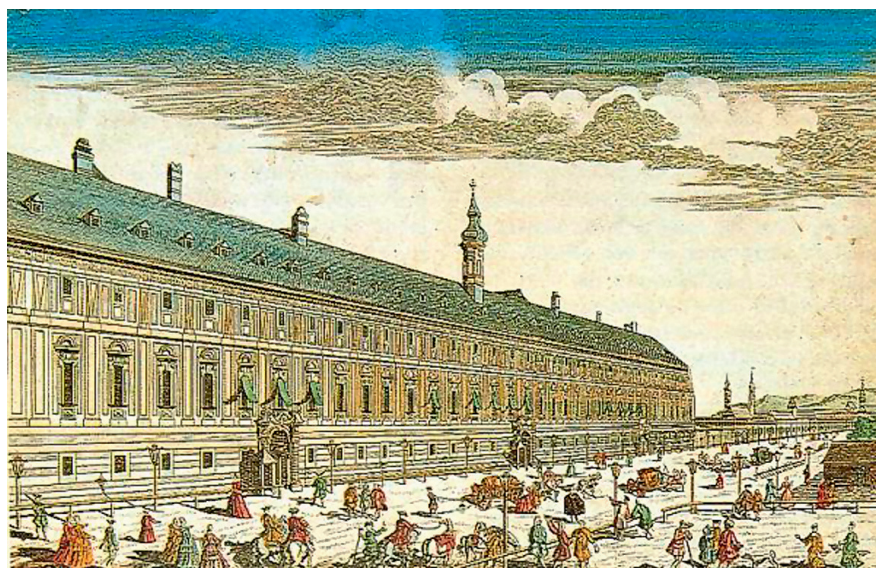

fakulteti svih ostalih sveučilišta u Monarhiji, uključujući i Sveučilište u Trnavi. Tijekom stoljeća osniva se i sve više visokoškolskih institucija koje su pružale obrazovanje u stručnim znanjima. Godine 1753. u Beču je s radom započela specijalistička škola za orijentalistiku, 1767. za veterinu, 1770. za trgovinu. U Ugarskoj je još 1735. osnovana rudarska škola u Selmečányi (danas Banska Štiavnica u Slovačkoj), koja je 1770. postala rudarskom i metalurškom akademijom (*Selmečányai Bányászati Akadémia*), dok je 1777. u Rijeci osnovana nautička škola.

Te nove mogućnosti izobrazbe prepoznali su i pojedinci iz Banske Hrvatske, ali i iz drugih hrvatskih zemalja. U tome su osobito prednjačili velikaši, koji su s jedne strane imali i financijsku podlogu za kvalitetno obrazovanje, a s druge je strane školovanje na novootvorenim plemićkim akademijama postalo i uvjet društvenog i političkog statusa u Monarhiji: *Theresianum* su tako pohađali Ladislav Erdődy, kasniji savjetnik Hrvatskog kraljevskog vijeća, Petar Ivan Sermage te posinak bana Nádasdyja grof Franjo Drašković. Predsjednik Sudbenog stola Baltazar Magdalenić poslao je svojeg sina na Emanuelovu akademiju u Beč, a Petar Ivan Sermage svojeg sina Karla u Bansku Štiavnicu na rudarsku akademiju.²⁸ Iako niže plemstvo često nije bilo u mogućnosti financirati takvo školovanje, mnogi su ipak odlazili na austrijske i ugarske visokoškolske ustanove, shvaćajući obrazovanje kao ulaganje u kasniju egzistenciju – među njima su braća Petar i Nikola Škrlec, Baltazar Bušić, Nikola Jelačić, Ivan Bužan, Ljudevit Marić, Aleksandar Szécsén, a svi su oni kasnije ostvarili značajnu karijeru u civilnoj ili vojnoj službi. Svakako treba spomenuti i znatan utjecaj Medicinskoga fakulteta u Beču, koji je nakon reforme držao središnji autoritet, ne samo u medicinskom obrazovanju u Monarhiji nego i u cijeloj Srednjoj Europi, te je kontrolirao stručnost cjelokupnog medicinskog osoblja u svim zemljama Monarhije. Utjecaje ideja na području medicine i zdravstva iz Beča u Hrvatskoj

²⁸ Ivana Horbec, »Učiti administraciju«: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću, *Hrvatska javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, sv. 4, Zagreb 2009., 1038–1039.

***Theresianum* (akvarelirani crtež, privatni posjed)**

Plemićku akademiju *Theresianum* osnovala je Marija Terezija 1746. kao obrazovnu ustanovu namijenjenu prvenstveno plemstvu Monarhije s aspiracijama za državnu službu.

osobito je promicao Ivan Krstitelj Lalangue koji je, osim što je objavio niz didaktičkih djela o medicini i zdravlju na narodnom jeziku, organizirao u Varaždinu i prve škole za primalje, na temelju čega je 1786. u Rijeci osnovana i prva primaljska škola u Hrvatskoj, koja se ipak tek kratko održala.

Troškovi studiranja u većim gradovima Monarhije bili su svakako znatni. Veći broj studenata filozofije u Beču može svakako zahvaliti postojanju Hrvatskog kolegija u Beču, koji je Zagrebački kaptol održavao prvenstveno za svoje pitomce, a potom i za svjetovne mladiće iz Hrvatske. No, tijekom 18. stoljeća otvaraju se i mnoge zaklade te se povećavaju mogućnosti stipendiranja. Odlučujući je poticaj pritom dolazio od Bečkoga dvora, koji usporedo s osnutkom državnih visokih škola uvodi i praksu davanja kraljevskih stipendija koje su trebale potaknuti plemstvo na studije, ali i prihvaćanje novoosnovanih instituta od strane javnosti. Za Bansku je Hrvatsku dodjeljivanje stipendija započelo 1753., kad je Marija Terezija odredila da se 12 mladića iz Zemalja Krune svetog Stjepana školuje u Beču u Chaosovoj zakladi, a nastavilo se tri godine kasnije; odlukom o subvenciji plaća protonotara i podbana, pod uvjetom da uzdržavaju i školuju nekoliko sinova domaćih plemića. Od šezdesetih godina te su stipendije još brojnije – osnovane su zaklade za školovanje mladeži u plemićkom konviktu u Vácu, pri Kameralnom studiju u Szempcu te kolegiju političko-kameralnih znanosti na Bečkom sveučilištu, kao i zaklada za stipendiranje studenata Političko-kameralnog studija u Varaždinu. Iako stipendiranje tijekom pedesetih godina nije probudilo znatni interes javnosti, od šezdesetih se ta situacija mijenja te se svake godine na stipendije prijavljuje velik broj osoba različitog društvenog statusa iz svih hrvatskih zemalja.

Kao značajno pitanje za politički i društveni život Banske Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji tijekom 18. stoljeća ističe se i pitanje jezika, koji postaje simbolom i svojevrsnog »odnarođivanja« s jedne strane i nadirućeg nacionalnog duha s druge strane. Iako je uprava u Banskoj Hrvatskoj bila tradicionalno latinskoga karaktera, a u Vojnoj krajini njemačkoga, viši društveni krugovi prvenstveno su preuzimali trendove iz Beča. Stoga tijekom 18. stoljeća u plemićkoj korespondenciji, uz latinski i hrvatski (često pomiješan s latinštinom), kod pripadnika obrazovanijeg kruga plemstva nailazimo i na talijanski ili francuski, koji su bili i neslužbeni jezici bečkih društvenih

krugova. Od šezdesetih godina Bečki dvor svjesno počinje promicati i njemački jezik pa je Marija Terezija 1766. utemeljila i zakladu za unaprjeđenje njemačkoga jezika, a taj se jezik etablirao kao jedini obrazovni jezik na visokoškolskim ustanovama u Austriji. Od tada su se njime sve više počeli služiti časnici i velikaši, a s njima je njemački postao i standardan jezik društva hrvatskih gradova, gdje su se priređivali tzv. *Noble Baals* i *Bürger Baals*.²⁹ Ujedno je njemački jezik, prvenstveno iz praktičnih razloga, potican u administraciji još tijekom vladavine Marije Terezije, a tijekom vladavine Josipa II. proglašen je jedinim službenim jezikom cijele Monarhije, što će rezultirati brojnim otporima i osudama za pokušaje germanizacije te u velikoj mjeri potaknuti buđenje nacionalne svijesti pojedinih naroda Monarhije. Ipak, bilo bi pogrešno tvrditi da je u isto vrijeme Bečki dvor sustavno zatirao narodni jezik. Društvena uloga hrvatskoga jezika bila je sve do kraja 18. stoljeća svakako zanemarena. Još je sredinom 17. stoljeća Juraj Rattkay u predgovoru prijevoda knjige *Kriposti Ferdinanda II rimskog cieszara* prigovarao svojim sunarodnjacima zbog nemara u promicanju vlastitog jezika: »...suze negda oči moje kada vidim sve druge narode v tom se truditi (ili nove knjige pišuć, ili na svoj jezik obraćujuć), da svoje ljuctvo na nemarnost svitskoga dugovanja, na naslidovanje kripostih, na zveršenu ljubav božju terse se dopeljati: a sami naši Slovinci tako nemarni gnjiju, i sami svoju sramotu ne čute...«,³⁰ no od tog će razdoblja, a osobito tijekom 18. stoljeća biti mnogo učinjeno na promidžbi narodnoga jezika, što je velikim dijelom poticao i Beč. Tako se tijekom 18. stoljeća tiskaju brojni hrvatski rječnici, kao i brojna didaktička literatura na narodnom jeziku, a i *Ratio Educationis* iz 1777., temeljni dokument reforme hrvatskoga školstva, ističe nužnost školovanja na narodnom jeziku, uz neophodno znanje latinskog i njemačkog jezika.

No, pritisak germanizacije uprave, a s time i usko povezani stav ugarskoga plemstva da se protiv germanizacije moguće obraniti samo uvođenjem mađarskoga jezika, postavit će pitanje jezika u javnom životu na razinu jednog od prioritarnih političkih pitanja u narednom razdoblju. Na zasjedanju Ugarsko-hrvatskog sabora 1790. ugarski su staleži zatražili uvođenje isključivo mađarskoga jezika u upravu Zemalja Krune svetog Stjepana, dok su hrvatski staleži iste godine isticali potrebu podučavanja »ilirskoga jezika« u svim obrazovnim ustanovama od osnovnih škola do sveučilišta i korištenja narodnoga jezika u vojsci, a latinski su smatrali jezikom prikladnim za javni život jer u mnogonarodnoj zajednici taj jezik ne vrijeđa osjetljivost niti jednoga naroda. Stoga su hrvatski staleži i deklaracijom, koju su njihovi poslanici pročitali na sjednici Ugarsko-hrvatskog sabora 1790., naglasili: »Hrvatskom je narodu posve isto da li ga primoravaju na njemački ili na mađarski jezik, i da li to čini vladar ili to čine njegovi staleški drugovi«, jer »dati se prisiliti k tuđem jeziku, očit je biljeg ropstva«. ³¹ Mađarski je jezik ipak od iduće godine uveden kao neobavezan jezik u sve hrvatske škole, a pitanje njegove uporabe u javnoj upravi postat će jedan od temeljnih toposa prijepora hrvatskih i ugarskih staleža u idućem razdoblju te značajan stimulans ilirskoga pokreta u prvoj polovici 19. stoljeća.

²⁹ Josip Matasović, *Iz galantnog stoljeća (kulturnohistorijski fragmenti)*, Zagreb 2008., 199–201. Krčelić tako npr. donosi podatak da je križevački podžupan Antun Janković, kako bi zabavio uzvanike na zabavi, ukrasio zidove karikaturama s natpisima na njemačkom jeziku (B. A. Krčelić, *Annae*, 129–130.).

³⁰ Sándor Bene, Ideološke koncepcije o staleškoj državi zagrebačkoga kanonika, u: Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prevela Zrinka Blažević, bilješkama popratio Mijo Korade, uvodna studija Sándor Bene, Zagreb 2001., 7.

³¹ Jaroslav Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, Zagreb 1990., 16.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb: Acta Congregationum Regni (HDA-1); Acta banalia (HDA-10); Acta Consilii Regii Croatiae (HDA-12).

Državni arhiv u Zadru: Spisi generalnih providura.

Državni arhiv u Dubrovniku: Veliko vijeće: Odluke; Vijeće umoljenih: Odluke; Malo vijeće: Odluke; Knez Dubrovačke Republike: Odredbe.

Österreichisches Staatsarchiv, Beč: Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Kabinetsarchiv (XI), Staatsrat, Nachlass Nenny, Nachlass L. Zinzendorf – Staatskanzlei (V): Interiora, Provinzen (Dalmatien, Kroatien) – Hungarische Akten (XVII); Hofkammerarchiv: Hoffinanz Ungarn – Camerale Ungarn – Kommerz Littorale; Kriegsarchiv: Hofkriesgrat – Akten.

Magyar országos levéltár, Budimpešta: Ugarska dvorska kancelarija (A1, A25, A35, A39, A113); Ugarska komora (E26, E306); Prijepisi iz bečkih arhiva (150); Obiteljski fondovi (P1316, P1765).

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb: Krčelić, Baltazar Adam: *De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares*, 1770. (R II F 40–92); Krajačić, Benedikt: *Observationes de formula gubernii in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae praeiuentis* (R 3518).

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb: III d 20 (ex manuscriptis Joannis Kukuljević).

Nacionalna knjižnica Széchényi, Budimpešta: Niczky, Christophor: *Staatskenntniss von Ungarn* [1766.] (Quart.Germ.127).

Objavljeni izvori:

Aus der Zeit Maria Theresias: *Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters, 1742–1776.*, sv. 1–8, uredili Rudolf Khevenhüller-Metsch i Hanns Schlitter, Beč 1907–1972.

Corpus Juris Hungarici seu Decretum generale inlyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum..., T. I–II, Budae 1822.

Krčelić, Baltazar Adam: *Annuae ili historija 1748–1767.*, preveo Vladimir Gortan, Zagreb 1952.

Kukuljević Sakcinski, Ivan: *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1–3, Zagreb 1862.

Novak, Grga: Dalmacija godine 1775/6 gledana očima jednog suvremenika, *Starine JAZU*, sv. 49, Zagreb 1959., 5–79.

Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas, Wien 1777.

Rattkay, Juraj: *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prevela Zrinka Blažević, bilješkama popratilo Mijo Korade, uvodna studija Sándor Bene, Zagreb 2001.

Šidak, Jaroslav: *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*, sv. I, Zagreb 1952.

Verböczy, Stephanus: *Decretum Latino-Hungaricum, Juris consuetudinarii, Inlyti Regni Hungariae et Transylvaniae, azaz Magyar és Erdély Országának Törvénykönyve* [1514], Leutschoviae 1627.

Zaključci Hrvatskog sabora, sv. I–IX, priredili Josip Buturac et al., Zagreb 1958–1974.

Literatura:

Antoljak, Stjepan: *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*, Zagreb 1944.

Balázs, Éva: *Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budimpešta 1997.

Beuc, Ivan: *Kojim pravom postaje Marija Terezija hrvatskim kraljem?*, Zagreb 1939.

Beuc, I.: *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945)*, Zagreb 1969.

Beuc, I.: Državna zajednica Hrvatskoslavenskog kraljevstva i Mađarskog kraljevstva (1527–1848), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 20, br. 3–4, Zagreb 1970., 331–349.

Dočkal, Kamilo: *Hrvatski kolegij u Beču 1624–1784*, Beč – Zagreb 1996.

Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća, uredila Mirjana Gross, Zagreb 1981.

Elias, Norbert: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen aristokratie*, Frankfurt am Main 2002.

Ember, Győző: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768, *Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae*, sv. VI, Budapest 1959., 105–153, 331–371; sv. VII, 1960., 149–182.

Engelsfeld, Neda: *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb 2002.²

Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe, urednik Hamish M. Scott, London 1990.

Faber, Eva: *Litorale Austriaco. Die österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780*, Graz 1995.

Foretić, Vinko: *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. 2, Zagreb 1980.

Glesinger, Lavoslav: Utjecaj Beča i njegove medicinske škole na razvoj medicine u Hrvatskoj, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, god. XIV, br. 1, Beograd 1974., 5–49.

Haselsteiner, Horst: *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, Beč – Köln – Graz 1983.

Haselsteiner, H.: *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*, Zagreb 1997.

- Herkov, Zlatko: Rukopis »De contributione Croatiae seu superioris Slavoniae«. Njegov povod, sadržaj i autor, *Starine JAZU*, sv. 54, Zagreb 1969., 17–51.
- Herkov, Z.: O rukopisu »Notitiae de praecipuis officiis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, *Rad JAZU*, sv. 405, Zagreb 1984., 33–194.
- Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2, uredili Bogo Grafenauer, Dušan Petrović, Jaroslav Šidak, Zagreb 1953.
- Horbec, Ivana: Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, u: *Nikola Škrlec Lomički (1729–1799.)*, sv. IV, urednik Stjenko Vranjican, Zagreb 2007., 51–264.
- Horbec, I.: »Homo principis et homo statuum« – banska služba za vladavine Marije Terezije, *Povijesni prilozi*, god. 28, sv. 37, Zagreb 2009., 283–316.
- Horbec, I.: *Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske u vrijeme vladavine Marije Terezije*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2009.
- Horbec, I.: »Učiti administraciju«: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću, *Hrvatska javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, sv. 4, Zagreb 2009., 1011–1055.
- Horbec, I.: Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću, *Arhivski vjesnik*, sv. 53, Zagreb 2010., 177–196.
- Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941.*, Zagreb 1993.
- Jukić, Ivana: *Zagrebački biskup Emerik Esterhazy i čl.7./Hrvatska pragmatička sankcija iz 1712.*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.
- Jukić, I.: U sjeni Hrvatske pragmatičke sankcije, *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 26, Zagreb 2008., 143–163.
- Jukić, I.: *Hrvatska pragmatička sankcija: »cum Regi, tum Patriae«*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2009.
- Karaman, Igor: *Privredni život Banske Hrvatske od 1700. do 1850.*, Zagreb 1989.
- Karaman, I.: Značenje Rijeke u gospodarskoj povijesti Hrvatske, *Rijeka*, god. I, br. 1, Rijeka 1995., 139–150.
- Kessler, Wolfgang: *Buchproduktion und Lektüre in Zivilkroatien und -slawonien zwischen Aufklärung und »Nationaler Wiedergeburt« 1767–1848*. Zum Leseverhalten in einer mehrsprachigen Gesellschaft. (=Archiv für Geschichte des Buchwesens XVI/2), Frankfurt/M 1976.
- Királyi, Béla: *Hungary in the Late Eighteenth Century. The Decline of Enlightened Despotism*, New York – London 1969.
- Kirinić, Valentin: *O samosvojnih pravih i pravilih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1830.
- Kos, Lucijan: Rijeka kao slobodna luka u razdoblju od 1719–1739. godine, *Anali Jadranskog instituta*, sv. IV, Zagreb 1968., 341–400.
- Krizman, Bogdan: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku*, Zagreb 1957.
- Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789.* (= Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 2), urednik József Mihály Kiss, Budimpešta 2000.
- Magyarországi diákok a Bécsi tanintézetekben 1526–1789.* (= Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13), urednica Krisztina Kissné Bognár, Budimpešta 2004.
- Marczali, Henrik: *Hungary in the Eighteenth Century*, Cambridge 1910.
- Matasović, Josip: *Iz galantnog stoljeća (kulturnohistorijski fragmenti)*, Zagreb 2008.
- Mayer, Theodor: *Verwaltungsreformen in Ungarn nach der Türkenzeit*, Wien – Leipzig 1911.
- Mužić, Ivan: *Masonstvo u Hrvata*, Split 2005.
- Myers, Alec Reginald: *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, London 1975.
- Nikola Škrlec Lomički 1729–1799.*, sv. I–IV, uredili Eugen Pusić i dr., Zagreb 1999–2007.
- Novak, Grga: *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001.
- Obad Šćitaroci, Mladen: *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb 1989.
- Obad Šćitaroci, M.: *Dvorci i perivoji u Slavoniji. Od Zagreba do Iloka*, Zagreb 1998.
- Oršić Slavetički, Adam: *Rod Oršića*, Zagreb 1943.
- Pederin, Ivan: *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409–1797)*, Dubrovnik 1990.
- Peričić, Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980.
- Potrebica, Filip: Uspostava i ustroj županija u istočnoj Hrvatskoj 1745–1848. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, sv. 6, Osijek 2001., 21–34.
- Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart.* (=Österreichische Geschichte), Wien 1995.
- Shek Brnardić, Teodora: *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*, Zagreb 2009.
- Smičiklas, Tade: *Poviest Hrvatska*, sv. 2, Zagreb 1879.
- Stulli, Bernard: *Povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik – Zagreb 1989.
- Šidak, Jaroslav et al.: *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb 1990.
- Šišić, Ferdo: *Rijeka i riječko pitanje od godine 1790. do 1870*, Zadar 1913.
- Šišić, E.: *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526–1918*, Split 2004.
- Varga, Júlia: *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kiseb egyetemén és akadémiáin 1560–1789.* (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12), Budimpešta 2004.

Vince, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb³ 2002.

Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, urednik Herbert Matis, Berlin 1981.

Walter, Friedrich: *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740–1780). Die österreichische Zentralverwaltung*, II/1, urednik Heinrich Kretschmayr (=Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 32), Wien 1938.

Zmora, Hillyar: *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300–1800*, London – New York 2001.